Національна академія наук України
Інститут історії України

Олександр Удод
Олексій Ясь

ПРОСТОРОВО-РЕГІОНАЛЬНА СЕГМЕНТАЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ: РАДЯНСЬКА СПАДЩИНА, СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

АНАЛІТИЧНА ЗАПИСКА

Київ 2020

УДК 930:[94-044.922/.923:(47+57)+(477)-027.541]"20"

Аналітичну записку підготовлено у межах цільової програми наукових досліджень Відділення історії, філософії та права НАН України «Соціокультурний простір України у формуванні національної стратегії: територіальні ідентичності, ідентифікаційні символи, ментальні практики».

Удод О., Ясь О.

Просторово-регіональна сегментація української історіографії: радянська спадщина, сучасний стан і перспективи: Аналітична записка / За ред. В. Смолія. Київ: НАН України. Ін-т історії України, 2020. 48 с.

Висвітлюється просторово-регіональна сегментація культурних теренів української історіографії протягом XX – початку XXI ст. Розглядається формування інституціональної мережі й осередків української історичної науки зокрема та соціогуманітаристики загалом протягом 1920-х рр., їх руйнація та згортання впродовж 1930-х рр., трансформації у воєнний і післявоєнний періоди, за доби хрущовської лібералізації, стагнації за часів маланчуківщини або т.зв. «застою», розвалу республіканського культурного простору у процесі горбачовської «перебудови». Аналізуються новітні інституціональні метаморфози та провідні пізнавальні тенденції української історіографії пострадянської доби, спричинені як подоланням радянської спадщини, так і пошуком відповідей і стратегій на злободенні виклики, проблеми, запити та суперечності сучасного науково-пізнавального процесу.

На основі матеріалів, узагальнень і висновків монографічної студії «Культурний простір української історіографії у світлі радянізації та соціокультурних трансформацій XX – початку XXI ст.» (К., 2020) сформульовано низку практичних рекомендацій, які можуть бути використані у царині політики знання, а також у сфері освітніх, просвітницьких, науково-популярних, медійних, комунікативних та інших практик.

© Валерій Смолій, наукове редагування, 2020
© Олександр Удод, Олексій Ясь, текст, 2020

ЗМІСТ

І. ВСТУПНА ЧАСТИНА 4
ІІ. АНАЛІТИЧНО-ПОЯСНЮВАЛЬНА ЧАСТИНА 7
2.1. Двоїстість культурного ландшафту українства в імперіях Габсбургів і Романових 7
2.2. Конституювання українського культурного простору протягом 1920-х рр., його «зачистка», делімітація та трансформація радянським режимом від 1930-х до початку 1950-х рр. 12
2.3. Метаморфози й координати республіканських культурних обширів за часів хрущовської лібералізації, «доби Шелеста» та періоду маланчуківщини / стагнації 22
2.4. Формування пострадянського культурного простору та горизонт концептуальних пропозицій української історіографії 1990-х рр. 31
2.5. Культурні обшири українського історієписання 2000-х рр. у світлі сегментації: тенденції та перспективи 36
ІІІ. ЗАКЛЮЧНА ЧАСТИНА 40
3.1. Висновки 43
3.2. Рекомендації 45

І. ВСТУПНА ЧАСТИНА

Кожен історик уявляє, відтворює, конструює власний простір, точніше простори минувшини, котрими послуговується задля репрезентації насиченого, динамічного, багатоманітного, часом мозаїчного й всеохоплюючого колориту історичного дійства. Водночас історик як конструктор просторових площин минулого сам перебуває у певних часових і територіальних координатах, себто волею-неволею належить до того культурного підсоння, у межах якого йому випало жити, працювати й творити. Недаремно науковці, котрі спеціалізуються у царині історіографії, повсякчас наголошують на здвоєності просторових меж, властивої для окреслення предметної області історіографічних досліджень.

У широкому сенсі йдеться про своєрідні способи співіснування, співбуття, взаємодії кількох просторів – сконструйованих, відтворених істориком і тих середовищ – культурних, інтелектуальних, інституціональних, в яких відбувається науково-пізнавальний процес, розгортаються дослідницькі практики та висуваються концептуальні пропозиції. Така самобутня поліфонія просторів і середовищ істориків виплекала *провідну ідею даного науково-дослідного проекту*, *присвяченого трансформаціям культурного простору української історіографії за радянської та пострадянської доби*.

На цьому місці вповні логічно постають питання про складові елементи, головні зв'язки між ними, структурну основу уявного і заразом такого напрочуд реального та відчутного протягом усього ХХ ст. культурного простору у радянській і пострадянській Україні.

Передусім доречно звернути увагу на *соціокультурні засади функціонування суспільства* за імперських, радянських / тоталітарних, пострадянських часів. Саме вони формують базові запити суспільства стосовно продукування / творення знань, зокрема палітри тих образів і уявлень, за посередництвом яких той або інший соціум хоче / прагне / може / пропонує сприймати й уявляти власну минувшину.

Певна річ, соціокультурні підвалини суспільства висовують, нав'язують або навіть диктують відмінну конфігурацію запитів. Остання коливається від поміркованої варіативності імперських часів у межах провідних трендів до суцільної індоктринації за доби тоталітаризму і, навпаки, плюралізму й ліберального розмаїття пострадянської епохи.

У цьому світлі доречно вести мову про *різні моделі рецепції культурних, духовних віянь й інтелектуальних новацій*, властивих для того чи іншого типу суспільства, насамперед його соціокультурної природи. Згадаємо, приміром, відомі метафори «відкрите суспільство» та «закрите суспільство» британського соціолога й філософа Карла Поппера, котрий у такий спосіб маркував ставлення суспільної думки до заборонених тем як свого роду магічних «табу».

Вочевидь, що якраз соціокультурна підоснова суспільства та відповідні моделі культурної й інтелектуальної рецепції значною мірою впливають на становлення інституціональної мережі науки, передусім суспільних і гуманістичних дисциплін. Навіть більше, вони значною мірою визначають «правила гри», тобто *неписані конвенції, часом, навпаки, писані, формалізовані й ідеологізовані канони щодо продукування нового знання та функціонування фахової корпорації вчених*. Приміром, горезвісні «принципи партійності, класовості, історизму», котрі хоч-нехоч мусив декларувати і дотримуватися у своїх текстах практично будь-який історик, життєва історія та фахова біографія якого були пов'язані із радянською системою.

Та обриси інституціональної мережі, хоч і залежали від соціокультурних засад суспільства, проте формувалися на певному *культурному ландшафті, що відображав особливості регіонального середовища*. Скажімо, поділ на підавстрійську та підросійську Україну значною мірою був не тільки державно-політичним, а й культурним, оскільки давався взнаки протягом багатьох десятиліть після руйнації імперій Габсбургів і Романових.

Утім, навіть у межах підросійської України де-факто існувало кілька відмінних культурних і наукових центрів, як-от давнього Києва, космополітичної Одеси, Харкова як культурного центру Слобожанщини й інших. На такому строкатому культурному ландшафті поставали *відмінні університетські корпорації, інституціональні середовища, організаційні традиції та взірці*. Їхній вплив на формування культурного простору був більш локальним і короткотривалим, але також виявлявся у багатьох практиках, оскільки із ним пов'язувався професійний досвід, навички, способи та моделі рішень, до яких тяжіло певне покоління істориків і вчених-гуманітаріїв.

Врешті, *культурний простір, як і будь-який інший, має своїх діячів-героїв* – істориків, гуманітаріїв, суспільствознавців, представників інших фахових корпорацій, які його творили, опановували і заразом пристосувалися, адаптувалися до його тектонічних розломів, швидкоплинних трансформацій, писаних вимог і настанов, неписаних конвенцій і стандартів, ідеологічних метаморфоз і руйнівних кампаній. Приміром, до-

цільно згадати про жорстку й уніфікаторську модель соціалізації вчених за радянських часів і ліберально-ринкову модель пострадянської доби, котра кинула інтелектуалів у розбурхане море «дикого капіталізму». Недаремно культуру наукової праці та стильові виміри мислення історика не можливо розглядати поза численними контекстами цього різноманітного простору.

Таким чином, культурний простір історіографії доволі складно експлікувати у вигляді точного, формалізованого й універсального поняття з відповідними ознаками чи прикметами, позаяк ідеться про строкаті, часом досить різнорівневі середовища, сфери, інституції, осередки, традиції, організаційні взірці та їхні способи / канали взаємодії, змагання, співіснування, трансляції, субординації і т.п. У такому розумінні *культурний простір доцільно розглядати як своєрідне, динамічне та релятивне сполучення інтерналістських й екстерналістських чинників, складових, обставин і передумов*, які склалися у певній темпоральній перспективі чи конкретному періоді історії історіографії.

ІІ. АНАЛІТИЧНО-ПОЯСНЮВАЛЬНА ЧАСТИНА

На зламі XIX–XX ст. українська історіографія формувалася у культурних середовищах двох імперій – Габсбургів і Романових. Ця *двоїстість* суттєво позначилася як на перебігу інституціональної історії української науки у вигляді розмаїтих метаморфоз середовищ і структур, так і на організаційних взірцях, пізнавальних орієнтирах і культурі наукового мислення.

З одного боку, інституціональний і науково-пізнавальний процеси тією чи іншою мірою синхронізувалися з розвоєм українського національного руху на межі сторіч, який доволі сповільнено політизувався і засвоював модерні політичні, культурні та інтелектуальні практики, цінності, настанови й орієнтири.

З іншого боку, відбувалася широка професіоналізація та масштабна сцієнтизація гуманістичних і суспільних дисциплін, зокрема професійне самоусвідомлення університетських істориків у Києві, Харкові, Одесі. Ці впливи транслювалися у річищі позитивізму та інших стильових напрямів на поле українського історієписання, котре поволі набувало власних рис в імперських середовищах і структурах.

2.1. Двоїстість культурного ландшафту українства в імперіях Габсбургів і Романових

Протягом другої половини XIX ст. слов'янські народи переживали своєрідний *культурний ренесанс, у процесі якого конституювалася низка національних академій*. У 1866 р. було засновано Югославську академію наук і мистецтв у Загребі, 1872 р. – Краківську АН, 1886 р. – Сербську академію, 1888 р. – Чеську академію наук, словесності й мистецтв. До того ж перелічені слов'янські академії, крім сербської, конституювалися в межах земель, підвладних Австрійській Короні, що збуджувало зацікавленість й устремління галицьких українців.

Австрійська конституція 1867 р. декларувала культурну рівноправність усіх народів імперії Габсбургів, що неодмінно привертало увагу українських діячів, передусім Старої Громади. Певна річ, на тлі сумнозвісних заборон української мови 1863 і 1876 рр., котрі паралізували цілі сфери і площини культурних, освітніх, наукових й інших практик у

Російській імперії, австрійські реалії породжували обнадійливі сподівання принаймні більш широкі потенційні можливості.

Натомість гадані перспективи культурної та наукової праці українців у межах імперії Романових упродовж 1880-х рр. були звужені до краю. Не випадково *ідея перенести центр діяльності українства до підавстрійської Галичини з огляду на більш ліберальні умови видавалася досить плідною та багатообіцяючою*. Скажімо, загадані перспективи обмірковували і вдавалися до низки практичних заходів у цьому напрямі такі відомі діячі, як-от П. Куліш, М. Драгоманов, В. Антонович, О. Кониський та ін.

Навіть більше, циркулювали ідеалістичні й наївні уявлення про те, що з часом українські успіхи згенерують потужний суспільний резонанс і спонукають Австрійську Корону надати Науковому товариству імені Шевченка (НТШ) академічний статус або, як тоді казали, «титул». До того ж вдалий польський приклад перетворення Краківського наукового товариства на Краківську АН був наочним доказом і подразливим чинником, який начебто потверджував таку позицію. Щоправда, досить часто прибічники цієї візії ігнорували домінуюче становище старої польської аристократії, котра досягла порозуміння з офіційним Віднем.

Таким чином, проект Українсько-Руської академії на ґрунті реформування НТШ і створення на його основі національної академічної спільноти постав фактично на хвилі настроїв, пов'язаних зі сподіваними чи проектованими здобутками українсько-польської угоди 1890 р., відомої як «нова ера». Та українській науковій спільноті все ж таки відмовили в офіційному визнанні, на яке спромоглися інші слов'янські академії.

Проте НТШ здобуло неформальне визнання як перша Українська Академія «без титулу», котра суттєво змінила культурний ландшафт національної науки, передусім соціогуманітаристики, зокрема історії. Важливий здобуток НТШ пов'язувався із творенням цілої мережі періодичних та серійних видань, які спричинили формування культурного простору української соціогуманітаристики, як-от: «Часопись правнича» (з 1894 р., а від 1900 р. – «Часопись правнича і економічна»), «Етнографічний збірник» (від 1895 р.), «Жерела до історії України-Руси» (від 1895 р.), «Пам'ятки українсько-руської мови і літератури» (від 1896 р.), «Збірник математично-природописно-лікарської секції» (від 1897 р.), «Збірник фільольогічної секції НТШ» (від 1898 р.), «Літературно-науковий вістник» (від 1898 р.), «Матеріали до українсько-руської етнології» (від 1899 р.), «Хроніка НТШ» (від 1900 р.), «Правнича бібліотека» (від 1901 р.), «Українсько-руська бібліотека» (від 1902 р.) та ін. Із 1895 р. «Записки НТШ» видавалися кожні три, а від 1896 р. – щодва місяці.

Врешті, до згаданої мережі видань НТШ були залучені не тільки науковці, інтелектуали та громадсько-культурні діячі з імперії Габсбургів,

а й із Російської імперії, що створювало певні можливості для українських авторів по обидва боки державних кордонів.

З цими інституціональними й організаційними змаганнями була пов'язана *програма загальнонаціонального масштабу, побудована навколо творення великого наративу, відомого як багатотомна й монументальна «Історія України-Руси»*. Так народилася Львівська або Галицька історична школа М. Грушевського як своєрідний вияв схоларної ідентичності.

З її появою остаточно *усталився поділ українського культурного простору на підавстрійську та підросійську частини*, котрий певною мірою давався взнаки протягом наступних десятиліть XX в., зокрема навіть після завершення Другої світової війни. У широкому сенсі доцільно вести мову про своєрідні культурні особливості, котрі заклали такий поділ і його впливи на формування української соціогуманітаристики, насамперед історіографії протягом усього XX ст.

Культурний ландшафт підросійської України здебільшого відображав впливи імперського середовища, у межах якого визрівали й проростали паростки українства у просторі імперії Романових. Від середини XIX ст. побутувало дві базові організаційні форми істориків й учених-гуманітаріїв у Російській імперії.

Першу з таких форм творили своєрідні асоціації місцевих дослідників під протекцією губернаторів для вивчення історії областей-регіонів, приміром Одеське товариство історії та старожитностей, засноване ще 1839 р.

Другою формою були інституції археографічно-архівного спрямування, передусім створена 1843 р. за ініціативою М. Максимовича Тимчасова комісія для розбору давніх актів при київському, волинському і подільському генерал-губернаторові, котра більш відома як Київська археографічна комісія. На основі камеральних й едиційних практик Київської археографічної комісії 1852 р. був оснований Київський центральний архів давніх актів (нині у складі ЦДІА України у м. Києві).

Звичайно, обидві організаційні форми творилися під егідою та протекцією місцевої влади, себто як складові інституціональної мережі імперської науки та російського культурного середовища, проте з опертям на губернські ресурси і тамошніх учених, культурно-громадських діячів, шанувальників науки, чиновників і службовців тощо. У цьому розумінні їх складно однозначно маркувати як асоціації науковців і шанувальників історії та старожитностей.

Заразом інституціонально-організаційні устремління та потуги українських учених переважно були паралізовані політичним режимом і соціокультурними передумовами, котрі суттєво обмежували творення асоціацій учених й інтелектуалів. Відтак українські діячі волею-неволею

мусили використовувати ті офіційні можливості, котрі існували на культурному полі та в інституціональному середовищі імперської науки і її організаційних формах.

За обрахунками російського історика О. Степанського на теренах імперії Романових протягом 1759–1917 рр. існувало 71 науково-історичне товариство. Деякі з них припинили існування впродовж короткого часу, проте інші функціонували низку десятиліть. Щоправда, інші автори, приміром А. Разгон, обстоюють думку про понад 120 товариств, які розробляли історичну тематику й існували до 1917 р.

Така різниця у підрахунках пов'язана як із відмінними потрактуваннями самого поняття «товариство», так і включенням до категорії науково-історичних товариств осередків змішаного, інколи навіть універсального профілю. Якщо взяти до уваги розмитість демаркаційних меж між предметними областями ряду гуманістичних і суспільних дисциплін протягом другої половини XIX – початку XX ст., а також змішаний характер товариств, які включали різні категорії діячів (фахових істориків, аматорів-шанувальників, приватних учених, громадсько-культурних діячів, місцевих чиновників), то різні результати постають як вислід відмінних або неточних вихідних запитів.

Більшість історичних товариств у Російській імперії конституювалася після 1863 р. на хвилі пореформених трансформацій, яку нині тлумачать і розглядають як запізнілу модернізацію та пов'язані із нею ліберальні віяння. Тож українським ученим, як і представникам інших народів імперії Романових, доводилося працювати на культурній авансцені та в умовах імперської науки, зокрема пристосовуватися до її вимог, настанов, стандартів, форм, практик і традицій.

Звісно, що результати такої адаптації чи входження українських науковців до російського інституціонального середовища та культурного простору були доволі різними. На хвилі пореформеної модернізації протягом першої половини 1870-х рр. важливу роль в організації українських науковців, які вивчали географію, етнографію, економіку, статистику та історію України, відіграв Південно-Західний відділ Російського географічного товариства. Та 1876 р. загострення протистояння між українофільською більшістю та імперськими лоялістами В. Шульгіним і М. Юзефовичем у цьому осередку призвело до його закриття.

Від 1860-х рр. поступово виокремилася ще одна організаційна форма, пов'язана з університетами та вищими школами, як-от: Історичне товариство Нестора-літописця, Церковно-історичне та археологічне товариство при Київській духовній академії, Історико-філологічне товариство при Харківському університеті, Історико-філологічне товариство при Новоросійському університеті, Історико-філологічне товариство при Ніжинському історико-філологічному інституті й ін.

Вочевидь, такі професійні товариства відігравали різноманітні ролі у становленні та формуванні історичної науки на культурному просторі імперії Романових. Історичне товариство Нестора-літописця сприяло розробці обласної / земельної історії давньої Русі під впливом В. Антоновича і його школи, а також києвознавчим студіям. Натомість Історико-філологічне товариство при Новоросійському університеті в Одесі причинилося до конституювання слов'янознавства та візантиністики як самостійних наукових напрямів у Російській імперії.

Своєрідним продуктом запізнілої модернізації російського суспільства 1860–80-х рр., пов'язаним із розбудовою архівної справи в імперії Романових, були губернські учені архівні комісії. Первісно функціональне призначення цих місцевих інституцій обмежувалося утилітарним обстеженням, впорядкуванням і систематизацією губернських архівів, але згодом вони поширили свою діяльність і на студіювання старожитностей й історії регіонів. На обширах підросійської України вчені архівні комісії функціонували в Таврійській (1887), Чернігівській (1896), Херсонській (1898), Катеринославській (1903), Полтавській (1903), Київській (1914) і Харківській (1915) губерніях.

Революція 1905–1907 рр. кардинально змінила горизонт очікувань і надій, насамперед висунула питання про перенесення культурної, наукової та громадської праці до підросійської України.

Отож українські діячі намагалися розгорнути низку проектів і осередків, які вже спиралися на чималий досвід і взірці, апробовані на галицьких обширах, передусім створити загальнонаціональну наукову асоціацію вчених.

На цій хвилі наприкінці 1906 р. було затверджено статут, а у квітні 1907 р. відбулося перше загальне зібрання Українського наукового товариства (УНТ), котре конструювалося як загальнонаціональна асоціація вчених. Структура УНТ будувалася за традиційним трьохчленним поділом секцій: 1) історії «з помічними науками, археології, етнології, історії права, історії штуки»; 2) мови, історії літератури й народної словесності, української та загальної; 3) математично-природничої, котра призначалася «для наук математичних, природничих і лікарських – взагалі і в спеціальнім приложені до українського народу й України».

Природно, що провідні позиції в УНТ на обширах підросійської України, як і в НТШ на галицьких теренах посідала соціогуманітаристика, передусім історія. М. Грушевський як лідер-організатор і головний творець обох наукових товариств загальнонаціонального масштабу відводив основну роль саме історії, під яку розбудовувалося інституціональне середовище НТШ і УНТ. Але спад громадської активності від 1907 р. на тлі загальної стагнації суспільства й поширення урядового тиску продемонстрували засадничі відмінності підавстрійських і підро-

сійських умов, передовсім соціокультурних засад і політичних підоснов в організації обох монархій.

Ця відмінність досить добре проступає при порівнянні ролей М. Грушевського в Австро-Угорській і Російській імперіях. У Львівському університеті він очолював «другу звичайну кафедру всесвітньої історії» з особливим оглядом історії Східної Європи з українською мовою викладання. Натомість справа зі спробою обрання М. Грушевського 1907 р. на кафедру російської історії Університету св. Володимира у Києві зазнала повного фіаско навіть за відносно ліберальних часів після революції 1905 р.

Таким чином, *засадничий поділ культурного простору українства загалом та української соціогуманітаристики зокрема на підавстрійську і підросійську частини зберігався до початку Першої світової війни, а де-факто і пізніше*. Звісно, можливості наукової комунікації дещо поліпшилися від 1906 р., коли порівнювати з попередніми десятиліттями. Український культурний простір в імперії Романових на початку XX ст. помітно розширився, зокрема спирався не тільки на структури імперської науки, а й розпочав поволі формувати власне інституціональне середовище.

Згортання ліберальних «правил гри», передусім більш жорсткий урядовий курс П. Столипіна у національній і культурній сферах, який значною мірою проводився і після його вбивства у Києві 1911 р., законсервував існуюче становище до світової катастрофи 1914 р. і подальшого розпаду обох імперій. Відтоді розпочалося кардинальне переформатування культурного простору, в якому функціонувала українська історіографія.

2.2. Конституювання українського культурного простору протягом 1920-х рр., його «зачистка», делімітація та трансформація радянським режимом від 1930-х до початку 1950-х рр.

Макроконтексти творення чи конструювання національного культурного простору синхронізувалися з Українською революцією 1917–1921 рр. Саме вони визначали як перебіг політичних подій і формування соціокультурних передумов, так і загальні вектори культурних настроїв і почувань українських інтелектуалів, які стали творцями-конструкторами нових інституціональних середовищ, структур й осередків.

Провідний рефрен такого повороту полягав у перенесенні акцентів і пріоритетів із загальноросійських / імперських масштабів, до яких хоч-нехоч мусила прилаштовуватися більшість учених дореволюційних часів, до національних / українських вимірів. Цей процес розгорнувся на бурх-

ливій хвилі революційної темпоральності, котра нав'язувала напрочуд швидкоплинні перетворення культурного поля та створення нового інституціонального середовища.

За великим рахунком, ішлося про низку взаємопов'язаних перетворень, які визначали загальну спрямованість у формуванні культурного простору національної соціогуманітаристики революційної доби: 1) *створення нових інституціональних середовищ і структур*, як-от Українська Академія наук, університети, високі школи й інші осередки; 2) активна, ба навіть *домінуюча роль суспільних і гуманістичних дисциплін у становленні національної самосвідомості українського суспільства*; 3) *осмислення складної просторово-територіальної конфігурації історії України як низки взаємопов'язаних обласних / земельних / регіональних / районних сегментів*.

Революційні та пореволюційні реалії спричинилися не тільки до гальмування інституціональної розбудови української науки, а й до практик банального виживання і пристосування. До того ж руйнівні політичні та соціокультурні трансформації дедалі більше впливали й на тодішню інституціоналізацію української історичної науки зокрема та національної соціогуманітаристики загалом.

На цьому місці доцільно згадати про виклики соціологізації, новації неокантіанства, віталізму й феноменології, інерцію класичних позитивістських стратегій, які транслювалися до культурного простору науки у вигляді дещо спрощених, проте засадничих організаційних дилем. Укрупнення чи диференціація? Централізація чи різноманітні асоціації? Моноцентризм або поліцентризм?

Із поверненням 1924 р. М. Грушевського до радянської України проблеми організаційної будови ВУАН, передусім у сфері історичної науки загострилися ще більше. Зазначена ситуація склалася внаслідок сполучення цілої низки чинників. На той час М. Грушевський був заангажований проектом Українського соціологічного інституту, створеного у Женеві (згодом перенесеного до Праги, а пізніше до Відня), котрий він планував перевести до радянської України та включити його до інституціональної мережі ВУАН.

Врешті, представлення історії як національної минувшини повсякчас висувало низку питань щодо просторової структури, зв'язків і прикмет різних районів / регіонів. Загалом вони плавно перетікали на поле відкриття, *осягнення та представлення України як багатоманітної територіальної цілісності з її неповторними властивостями й рисами, які сприймалися у річищі відмінних історичних традицій і культурних середовищ*.

Із такої перспективи науково-дослідний та організаційно-інституціональний проект М. Грушевського 1924 р., який спричинив заснування

чотирьох комісій порайонного дослідження історії України – історії Києва і Правобережжя, історії Лівобережної України (Старого Чернігова і Чернігівщини), історії Полудневої (Степової) України, історії Західної України, було зорієнтовано на студіювання регіональної минувшини.

Відзначимо, що комісії досить органічно вписалися у розгалужену *структуру ВУАН, яка утворювала шестирівневу інституціональну систему: кабінет / комісія / кафедра / цикл / відділ / Президія*. У певному розумінні *ВУАН розбудовувалася як низка взаємопов'язаних асоціацій і інституцій* дослідників. Така багаторівнева структура у певних рисах нагадувала французьку або бельгійську академічну мережу, хоч і спиралася на власні традиції.

Об'єднуючим підсонням 10 комісій ВУАН, передусім порайонних, була Кафедра історії українського народу ВУАН М. Грушевського. Загалом співробітники цієї кафедри відігравали важливу, ба навіть знакову роль у формуванні та становленні низки академічних комісій, а також виконували левову частку підготовчих робіт.

У широкому сенсі мала утворитися своєрідна інституціональна мережа, котра б сполучила академічних учених із місцевими дослідниками, що дозволило залучити як додаткові наукові ресурси, так і новий архівний і джерельний матеріал. Окрім того, до уваги бралися й актуальні завдання пореволюційного часу, пов'язані із вивченням місцевих / регіональних ресурсів і проблем. Відтак уже 1926 р. *проектована мережа комісій розглядалася як своєрідна асоціація істориків, учених-гуманітаріїв та інших науковців*.

Чільне місце у становленні порайонних комісій ВУАН відводилося спеціалізованим збірникам, навколо яких мали об'єднатися місцеві дослідники. Втім, Державне видавництво України не змогло забезпечити реалізацію проекту видання порайонних збірників з огляду на брак фінансів, технічних і матеріальних ресурсів. Окрім того, побутували й проблеми формування штатів означених комісій постійними співробітниками, котрі б забезпечували наукову комунікацію та координацію.

Ситуація ускладнилася через розпорошення фінансових, інституційних і матеріальних ресурсів на культурній, освітній і науковій ниві, котрі концентрувалися у Харкові – тодішній столиці УСРР. Укр.Наука як орган тодішнього адміністративного управління на обширах республіки проводила поліцентричну політику знання, насамперед намагалася диференціювати фінансові ресурси й наукові кадри за кількома центрами – Київ, Харків, Катеринослав та Одеса.

Та, попри негаразди з видавничими проектами, наприкінці 1920-х рр. продовжувалося створення комісій як важливих елементів інституціональної структури. Зокрема, 1927 р. було затверджено Комісію дослідження історії української історіографії.

Втім, 1928 р. ВУАН вступила у добу реформування, що значною мірою пригальмувало її організаційні задуми та інституціональні проекти. Однак навіть за таких передумов М. Грушевський виснув проект заснування Інституту української історії «в складі Всесоюзної Академії» та інформаційного щорічника з української історіографії.

Водночас постав проект створення Українського історичного інституту як академічної установи у системі ВУАН 1928 р. М. Грушевський планував перетворити науково-дослідну кафедру історії України в м. Києві на потужний інститут із розгалуженою мережею відділів і секцій. Очевидно, що цей задум був вислідом науково-організаційного досвіду діяльності комісій та установ ВУАН, зорієнтованим передусім на систематичне й порівняльне вивчення української історії, себто передбачав низку компаративних і методологічних акцентів.

Із масованими погромами й чистками ВУАН та інших культурних осередків на зламі 1920–1930-х рр. наукові практики і проекти як порайонних, так й інших академічний комісій було паралізовано.

Таким чином, плани М. Грушевського розгорнути масштабні порайонні студії історії України, на превеликий жаль, було реалізовано лише почасти. Культурний простір української соціогуманітаристики, зокрема історіографії, котрий інтенсивно формувався протягом пореволюційних 1920-х рр. було зруйновано, ба навіть випалено вщент масованими репресіями, адміністративними чистками й кількома хвилями суцільної радянізації науки в УСРР / УРСР.

Інакше внаслідок польських утисків функціонував культурний простір на обширах Західної України, який пристосовувався до нових соціокультурних передумов й обставин у вигляді різних гурткових, часом напівлегальних і навіть нелегальних форм. Приміром, у вигляді самобутньої нелегальної освітньої мережі працював Український таємний університет у Львові (1921–1925), в якому викладали такі відомі вчені як М. Возняк, Ф. Колесса, І. Крип'якевич, І. Свєнціцький, К. Студинський, М. Чубатий та ін.

Спроби продовжити традиції школи М. Грушевського, спираючись на осередки НТШ, здійснювалися І. Крип'якевичем та іншими вченими. Зокрема, наприкінці 1930-х рр. був заснований Семінар історії України при НТШ під прикриттям діяльності Історично-джерелознавчої комісії для неформального вишколу українських науковців, в якому брали участь як відомі науковці, так і вчені-початківці.

На початку 1930-х рр. академічні комісії формально ще залишалися у складі академічних структур, але де-факто їхня діяльність була повністю припинена. Навіть більше, академічні інституції, зокрема комісії ВУАН таврувалися як ворожі та шкідницькі осередки, котрі саботують реформування й радянізацію української науки.

Відтоді була *впроваджена тотальна делімітація радянського культурного простору на дві полярні «території» – «свою» та «чужу», котру ретроспективно поширили на всю минувшину й тодішню сучасність*. Таким чином, перед тогочасним істориком або вченим-гуманітарієм поставала дилема: перейти на «свою» територію чи залишитися на «чужій» землі із відповідними наслідками.

Цей вибір міг спричинити не тільки вигнання з наукового та культурного життя, а й нещадні репресивні заходи, ув'язнення і навіть фізичне знищення. Відтак формування радянського культурного поля було пов'язано з травматичним шоком, оскільки змушувало інтелектуала до примусового вибору за екстремальних обставин і критичних передумов. Ба більше, *травма стала навіть своєрідною «родовою плямою» радянської історіографії*, котра поставала й розгорталася на тлі масштабних чисток, репресій і супутніх ідеологічних кампаній.

На початку 1930-х рр. розпочалася доба інституціональної лихоманки – організаційних експериментів й адміністративних перетворень. Заразом гостро поставали проблеми, пов'язані з інституціональною організацією української соціогуманітаристики, котру мали перекроїти за відповідними ідеологічними лекалами та зорієнтувати на легітимацію партійної політики.

Зрештою, історичні студії першої половини 1930-х рр. здебільшого були обмежені доволі вузькою сферою, скерованою на задоволення практично-утилітарних потреб індустріалізації й показове освячення / легітимацію провідних ідеологічних настанов т.зв. «соціалістичної реконструкції». Саме такою була видавнича серія «Історія фабрик і заводів», яка складалася з наукових, науково-популярних, публіцистичних та інших праць, присвячених минувшині великих промислових підприємств СРСР, зокрема радянської України.

У певному розумінні ця серія нав'язувала представлення минувшини у світлі класового дискурсу з показною апологією провідної ролі робітничого класу на авансцені історії. Започатковувалося нове маркування минувшини, котра конструювалася на телеологічній основі як історія матеріального виробництва та визрівання відповідних класових умов для буржуазної та соціалістичної революцій. Отож фактично відбувалося нове маркування культурного простору минулого та сучасності, до основи якого було покладено історію місцевого виробництва і соціальних взаємин, які репрезентувалися у вигляді т.зв. «класової боротьби», способів виробництва і виробничих відносин.

У першій половині 1930-х рр. розгорнулися й кардинальні перетворення культурних теренів, у межах яких функціонувала українська радянська історіографія. Відтак вибудовувалися нові інституціональні

середовища і водночас істотно трансформувалася і радянізувалася академічна наука, котра засвоювала ідеологізовані схеми й алгоритми продукування та прирощення «нового знання».

Основою організаційної мережі стали істпарти – осередки історико-партійної науки з вивчення Жовтневої революції 1917 р., історії комуністичної партії та революційних рухів кінця XIX – початку XX ст. У 1929 р. істпарт ЦК КП(б)У реорганізували в Інститут історії партії та Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У. У 1934 р. ця інституція переїжджає до Харкова, а у 1939 р. перетворюється на Українську філію Інституту Маркса–Енгельса–Леніна при ЦК ВКП(б). Від 1956 р. вона набуває вже звичної для післявоєнних часів назви – Інститут історії партії при ЦК КПУ.

Водночас створюються або розширюються своєрідні «інкубатори» партійних висуванців, приміром Комуністичний університет ім. Артема, заснований 1922 р., який із різними перетвореннями проіснував до 1938 р. Ще однією «кузнею» наукових й освітніх кадрів став Інститут червоної професури при ВУЦВК, який від 1932 р. існував як самостійна установа.

На відміну від партійних висуванців 1920-х рр., які часто-густо перебували у рожевому полоні настроїв і ідей післяреволюційного романтизму, поміж висуванців 1930-х рр. споглядаємо дедалі більше прагматиків-кар'єристів і банальних пристосуванців. Останні швидко будували свої життєві та фахові сценарії за рахунок завзятого й показного розвінчання старих кадрів і ґвалтовної критики, побудованої майже виключно на ідеологічних конотаціях, а часто-густо абсурдних і гучних звинуваченнях. Природно, що в епіцентрі партійної критики опинилася ВУАН і її інституціональні осередки.

На початку 1930-х рр. ВУАН однозначно розглядалася як інституціональне середовище вороже радянському режимові. У червні 1931 р. за постановою ЦК КП(б)У була створена Всеукраїнська асоціація марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН), яку навіть проектували на заміну ВУАН.

За організаційним взірцем ВУАМЛІН наслідувала Російську асоціацію науково-дослідних інститутів суспільних наук (1924–1929) й була заснована у процесі організаційного переформатування Українського інституту марксизму-ленінізму. Загалом ВУАМЛІН репрезентувала спробу своєрідного, проте механічного сполучення партійної й академічної версій наукової організації на засадах домінування тотальної індоктринації.

Інституціональна мережа ВУАМЛІН включала й Інститут історії. Останній складався з п'яти секторів: історії України (з секціями Жовтневої революції та громадянської війни на Україні), історії народів СРСР,

історії народів Заходу, методологічного (з секціями ленінізму та історіографії) та бібліографічного. Вочевидь, що така організаційна будова апріорі не передбачала розробку історії України у світлі районного розмаїття чи місцево-обласної палітри.

Зауважимо, що навіть ця структура секторів вказаного Інституту склалася лише 1935 р. Структурні перетворення під гаслом укрупнення розгорнулися і в ВУАН, яку послідовно перетворювали в АН УСРР / АН УРСР. Останні були анонсовані постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 26 грудня 1933 р. про скликання січневої сесії ВУАН 1934 р. На цій сесії передбачалося провести структурне укрупнення Академії. Навіть більше, базовою організаційною ланкою такого реформування мав стати Інститут.

Отже, *руйнувалася шестирівнева інституціональна система ВУАН. Натомість уводилася триступенева організаційна модель – інститути, відділи та Президія*. Проте її введення відтермінували до 1936 р., коли партійному керівництву стала очевидна дефектність організації ВУАМЛІН у царині суспільного та гуманітарного знання. До того ж інституціональні метаморфози розгорнулися й на союзному рівні, котрий копіювався принаймні наслідувався республіканським партійним керівництвом, хоч із певним часовим запізненням і поверховими місцевими модифікаціями.

Постановою ЦК КП(б)У «Про організацію в Академії наук УСРР Відділу суспільних наук» від 23 липня 1936 р. на базі ліквідованих інститутів ВУАМЛІН були створені Інститут історії України, Інститут української літератури ім. Т.Г. Шевченка та Аграрно-економічний інститут. Аналогія з інституціональними перетвореннями на полі союзної Академії є вповні очевидною, позаяк у лютому 1936 р. на базі Історико-археографічного інституту, Інституту книги, документа та письма АН СРСР й Інституту історії Комуністичної академії був заснований Інститут історії АН СРСР у Москві.

Таким чином, протягом першої половини 1930-х рр. інституціональні осередки та середовища ВУАН були не тільки зруйновані, а й замінені новими радянізованими інституціями.

Зрештою, поступово намічалася та вимальовувалася конфігурація республіканського культурного простору. З одного боку, останній наслідував союзні, центральні взірці, хоч і з деякими запізненнями та спрощеннями. Із другого боку, тотальна нівеляція наукової культури, зокрема базових стандартів і вимог фахової підготовки, а також звуження й обмеження дослідницької проблематики за директивами, накинутими згори, призвело до того, що *республіканська наука набувала рис сірої та майже безликої копії союзного взірця*.

1937 р. помітно змінилася й ситуація на «історичному фронті», позаяк були окреслені нові дороговкази для радянської історіографії, передусім

для її республіканської версії. *Постанова комісії урядового журі на кращий підручник з історії СРСР від 22 серпня 1937 р. увела та легітимізувала нову офіційну концепцію, за якою ранньомодерна історія тлумачилася у світлі приєднання України до царської Росії як «меншого лиха»*.

Певне оживлення, так би мовити, ідеологічна вмотивована активізація у розбудові культурного простору УРСР відбулася лише 1939 р. після т.зв. «возз'єднання» Західної України та Західної Білорусії з СРСР. Нова ідеологічна кампанія мала продемонструвати «досягнення» радянської України, а також включити «возз'єднанні» землі до культурного простору республіканської науки. Отже, на початку Другої світової війни народився і поширився дискурс «возз'єднання» українських земель в «єдиній радянській державі».

На додачу до нових дискурсивних практик республіканської історіографії доволі гостро поставали питання щодо загальної «зачистки» та переформатування культурного ландшафту приєднаних, точніше анексованих СРСР західноукраїнських земель. Вказані політичні настанови й ідеологічні вимоги згенерували певні інституціональні перетворення. Передусім такий поворот політичної кон'юнктури спричинив створення 6 підрозділів інститутів Відділу суспільних наук АН УРСР у Львові. Водночас розгорнулася швидкоплинна ліквідація інституціональної мережі НТШ, а її рештки та частина співробітників були включені до складу новостворених відділів у Львові.

Німецько-радянська війна висунула нові вимоги та запити до представлення минувшини народів Радянського Союзу, насамперед історії України. Військові реалії нав'язували плекання та поширення культу героїзму і його ідеологічного освячення з відповідними агітаційними й пропагандистськими практиками. Останні намагалися сперти на історичні засади, аналогії, приклади, персоналії, котрі апелювали до старої героїки та слави.

Виклики та потреби великої війни, на якийсь час призупинили конструювання / творення спільної російсько-радянської минувшини для всіх народів СРСР. Натомість у радянському культурному просторі воєнної доби був затребуваний дискурс героїки та патріотизму.

Логіка руйнівного протиборства з нацистською Німеччиною вносила свої мотиви у формування репертуару наукових студій, які були зумовлені гострими потребами мобілізації багатонаціонального й строкатого населення воюючого СРСР. Тому практично-утилітарні вимоги воєнної доби формували той діапазон запитів, які адресувалися до історії, котру мали представляти у вигляді героїчної минувшини. Вочевидь, наукові дискурси на полі української радянської історіографії воєнної доби були

сповнені суперечностей, оскільки переважно спиралися на перебудовані й перефарбовані передвоєнні республіканські історичні наративи.

Своєрідним центром українського культурного простору у 1941–1942 рр. стала Уфа – місце осідку евакуйованих академічних, культурних, мистецьких осередків і науковців соціогуманітарного спрямування. Життя евакуйованих учених, митців, письменників у столиці Башкирської АРСР було вкрай складним. Адже до проблем культурної ізоляції, суцільної невпевненості щодо ближчого майбуття долучалися практики постійного виживання.

Втім, були й інші місця концентрації евакуйованих українців. Приміром, у м. Кзил-Орда (Казахська РСР) функціонував Об'єднаний український державний університет. Та Уфа до початку 1943 р. лишалася тим центром, в якому зосередилися основні кадри українських науковців, письменників, митців. Саме з *уфимським періодом пов'язують певну лібералізацію культурних і дослідницьких практик*.

Ще однією особливістю культурного простору воєнної доби стало поширення панславістських ідей. Останні побутували у перелицьованій радянській обгортці, зокрема стали одним із найважливіших культурних віянь тодішніх часів. У червні 1942 р. розпочалося навіть видання журналу «Славяне» як органа Всеслов'янського комітету, створеного 1941 р. у Москві.

Розширювався й дискурс воєнної героїки. Від січня 1942 р. розпочалася діяльність Комісії з історії Вітчизняної війни на Україні (згодом Комісії по історії Великої Вітчизняної війни на Україні при АН УРСР). Спершу вона існувала як невелика неформальна група науковців, яка збирала та упорядковувала біжучу хроніку й інформацію. Проте робота комісії швидко набирала обертів. Приміром, 1944 р. штат комісії складався із 22 співробітників у п'яти відділах: а) військовий і партизанський відділ; б) відділ військової економіки та окупаційного режиму; в) відділ персональних героїв; г) відділ хроніки та бібліографії; д) відділ фондів.

Зрештою, героїка війни та культ патріотизму помітно розсували кордони дозволеного, котрі до того часу досить жорстко встановлювалися радянським режимом. Тож наприкінці німецько-радянської війни партійні функціонери в УРСР намагалися ретельно зондувати припустимі межі часткової лібералізації воєнної доби і заразом вписатися у чергові повороти партійної політики, нав'язані Москвою.

Звичайно, однією з найголовніших проблем наприкінці війни та протягом перших повоєнних років було встановлення, точніше відновлення повного контролю над республіканським культурним простором. Передусім ідеться про звільнені, точніше повернуті території, на яких швидко розпочалася реевакуація як установ, так і широких верств населення.

Проте особлива увага відводилася «возз'єднаним» західноукраїнським землям, які приєднали до СРСР 1939 р.

Однак відновлені львівські відділи академічних інститутів проіснували недовго. 13 вересня 1946 р. на засіданні Президії АН УРСР за вказівкою ЦК ВКП(б) було ліквідовано вказані підрозділи низки академічних інститутів.

Загалом на нещодавно окупованих нацистами територіями циркулювали розмаїті культурні настрої, котрі тією чи іншою мірою відображали емоційну хвилю ейфорії від визволення, воєнної героїки та патріотизму. Учасникам й очевидцям, які пережили Другу світову катастрофу, хотілося вірити, що перейдені злигодні й поневіряння лишаться в минулому. Гадали, що післявоєнне суспільство створить засади нового, принаймні іншого буття. Ці настрої досить потужно циркулювали у громадсько-культурному середовищі, посеред науковців, письменників, митців.

Але спрямованість партійного курсу воєнної доби вирізнялася своєрідною двоїстістю, пов'язаною з потребами воєнної мобілізації, котрі дедалі частіше наприкінці війни витіснялися на другий план. Однак ця ситуація була швидкоплинною, зокрема кардинально змінилася у післявоєнний час. *Розгромна постанова ЦК КП(б)У «Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР» від 29 серпня 1947 р. остаточно поховала сподівання щодо можливої лібералізації «правил гри» на ниві післявоєнної історичної науки*.

Натомість ширилося й нав'язувалося освячення / легітимація існування «великої» та «єдиної» квазіспільноти – радянського народу в історичному часі і просторі. Результатом цієї легітимаційної програми, накинутої тоталітарним режимом, стала суцільна денаціоналізація, радянізація та російщення національних історій, передусім української минувшини. Адже її прагнули розглядати як місцеву чи республіканську версію на периферії великоросійської історії, передусім як ряд спеціально вибраних епізодів або приторочених фрагментів до неї.

Заразом стара імперська спадщина, хоч й у переробленому та ретушованому вигляді, посіла чільне місце у радянському культурному просторі. Відтак розгорнулася масова канонізація російського народу як народу-переможця, народу-вождя й народу-фундатора Російської імперії та Радянського Союзу.

За цих передумов і директивних настанов найбільший «гріх» українських істориків полягав у тому, що навіть радянізована минувшина принаймні ззовні ще начебто скидалася на історію України. Вилучити й нівелювати ці залишки «націоналізму» мало інституціональне перетворення Інституту історії України в Інститут історії, котре анонсувалося

протягом 1945–1946 рр., а вповні відбулося наприкінці 1940-х – початку 1950-х рр.

На присмерку сталінських часів намітилися й новітні метаморфози радянської концептуалізації української минувшини, а відповідно й «правил гри» на республіканському культурному просторі. Саме на зламі 1940–1950-х рр. з'явилися *перші ідеологічні передвісники концепції «возз'єднання України з Росією»*. Останні мали заступити довоєнний канон, за яким приєднання України до царської Росії розглядалося як «менше лихо», коли порівнювати з тодішніми загрозами – польською та турецько-татарською.

Навіть більше, протягом 1949–1950 рр. проводилися досить масштабні заходи з відзначення 10-річчя «возз'єднання» українських земель в «єдиній Українській Радянській державі». У певному сенсі ці практики стали прологом до партійних «переяславських тез» 1954 р., які делімітували й окреслили межі республіканського культурного простору.

2.3. Метаморфози й координати республіканських культурних обширів за часів хрущовської лібералізації, «доби Шелеста» та періоду маланчуківщини / стагнації

Зазвичай процес лібералізації радянського режиму пов'язують із кампанією десталінізації, котра окреслилася вже після смерті Й. Сталіна, а остаточно утвердилася 1956 р. Утім, *хрущовська «відлига» транслювалася на республіканські терени із помітним запізненням*.

Культурна атмосфера й інтелектуальні настрої помітно «потеплішали» на республіканській периферії лише на присмерку лібералізації, а почасти навіть наприкінці 1960-х рр. Здебільшого такі метаморфози в УРСР пов'язують із періодом, коли республікою керував тодішній перший секретар ЦК КПУ П. Шелест (1963–1972). Проте 1957 р. саме на хвилі хрущовської десталінізації був заснований «Український історичний журнал» – перший фаховий часопис українських істориків після перерви, котра тривала 25 років!

Становлення «Українського історичного журналу» первісно як двомісячника, а від 1965 р. як місячника відбувалося доволі складно. З одного боку, журнал мав невелику редакцію та постійно потерпав від затримок фінансування. Крім того, він волею-неволею працював із читацькою та фаховою спільнотами, котрі мали різнобічний і тривалий травматичний досвід буття під сталінським тоталітарним режимом.

Із другого боку, часопис став своєрідним комунікаційним органом, який поступово залучив досить широке коло дописувачів, себто був важливим чинником у формуванні республіканського культурного про-

стору. Відтак він відігравав роль своєрідного «каталізатора», котрий генерував активізацію цілих сегментів наукового й освітнього життя на культурних теренах УРСР.

«Український історичний журнал» був заснований і функціонував як часопис широкого та багатоманітного спрямування, позаяк на його сторінках вміщувалися не тільки наукові, а й педагогічно-освітні та дидактичні статті, матеріали, огляди, рецензії, біжуча хроніка тощо. Та найголовніше те, що значна частина журналу відводилася для представлення партійної політики й партійної історії.

Така тематична розмаїтість, а ще більше ідеологічна зорієнтованість істотно вихолощували його зміст. Всебічний партійний контроль нав'язував самоцензуру – авторську та редакторську, котра суттєво позначалася на проблематиці, стилістиці й архітектоніці журнальних текстів.

Ця двоїстість у становищі «Українського історичного журналу» суттєво впливала і на його редакційну політику. Чималу частку редакційного портфеля займали тексти з партійної історії, освячення актуальних ідеологічних тез і новацій чергового партійного курсу тощо. Натомість власне проблеми історії Української РСР, української радянської історичної науки були представлені в урізаному, так би мовити, препарованому вигляді.

Проте, попри такий стан речей, навіть дописувачі із того боку «залізної завіси» визнавали, що поява «Українського історичного журналу» була однією з найважливіших подій на культурних теренах республіканської історіографії після Другої світової війни.

Поважні зміни розгорнулися й у царині *формування інституціональної мережі української радянської історіографії 1960-х – початку 1970-х рр.* Такі перетворення диктувалися як збагаченням проблемно-тематичного й дисциплінарного діапазону історичних студій, так і помітним зростанням кількісного та якісного складу фахової корпорації українських істориків, зокрема входженням на культурну авансцену республіканської науки нового післявоєнного покоління вчених.

Отож протягом другої половини 1960-х – початку 1970-х рр. з'явилася низка спеціалізованих фахових збірників, як-от: «Історичні джерела та їх використання» (1964–1972 рр., вип. 1–7), «Історіографічні дослідження в Українській РСР» (1968–1973 рр., вип. 1–6), «Середні віки на Україні» (1971–1973 рр., вип. 1–2), «Український історико-географічний збірник» (1971–1972 рр., вип. 1–2) та ін. Розпочалося видання щорічника «Київська старовина» (1971 р.). Крім того, виношувалася та готувалася ще низка наукових і видавничих проектів з різних сфер і предметних областей історичної науки.

Вказані трансформації помітно змінили обриси культурного простору, на якому функціонувала українська радянська історіографія, по-

заяк намітилася низка інституціональних сегментів, що поступово вибудовували мережу горизонтальних зв'язків. Тим паче, що на кількох республіканських нарадах порушувалися важливі питання щодо розробки ряду сфер і предметних областей, які до цього часу були практично відкинуті на наукові маргінеси в УРСР.

Протягом 1960-х рр. помітно розширюється дисциплінарний діапазон української історичної науки за рахунок урізноманітнення дослідницьких практик і текстів. Приміром, помітно зростає кількість публікацій з обсягу допоміжних / спеціальних історичних дисциплін, передусім на сторінках збірника «Історичні джерела та їх використання».

Ще однією *важливою тенденцією часів радянської лібералізації, точніше її української проекції, котру метафорично називають «добою Шелеста», стала поява істориків-ревізіоністів / нонконформістів*. Науковці з такими дослідницькими практиками та текстами не вкладалися у звичайну канву радянського канону, а, навпаки, розширювали, переінакшували, тлумачили його у модернізаційному розумінні. Навіть більше, вони вказували на очевидні зміни, котрі відбувалися у конфігурації республіканського культурного простору. Таким чином, з'явилися певні сегменти та лакуни, де поширювалися студії, що почасти доповнювали, корегували, видозмінювали нав'язані офіційні тренди.

Вочевидь, такі дискурсивні практики не були масштабними та всеохоплюючими, проте досить помітними в українській радянській історіографії. Наприклад, вони різною мірою простежуються у текстах цілої низки українських істориків, як-от: О. Апанович, І. Бойко, І. Бутич, В. Голобуцький, І. Гуржій, Я. Дзира, О. Компан, І. Крип'якевич, О. Лугова, М. Марченко, Ф. Шевченко й ін. Причому більшість із перерахованих науковців була пов'язана з Інститутом історії АН УРСР.

На цьому ґрунті розширився діапазон українських сюжетів і проблем у межах республіканського історичного наративу. Здебільшого такі модифікації побутували у сфері потрактування рівноправності Переяславського договору 1654 р., визнання існування певних елементів чи аспектів української державності від доби Хмельниччини у вигляді обстоювання тези про автономію Гетьманщини, полеміки довкола залежного / колоніального / напівколоніального становища українських земель у Російській імперії від середини XVIII до початку XX ст. тощо.

Циркулювали й дуже обережні спроби часткової реабілітації низки українських істориків, як-от: Д. Багалія, М. Драгоманова, М. Костомарова, О. Лазаревського, О. Єфименко, Д. Яворницького і навіть М. Грушевського та П. Куліша. Зазвичай вони спиралися на визнання часткової чи вибіркової «прогресивності» тих або інших істориків у світлі офіційних постулатів марксистсько-ленінського вчення та відповідних вимог

пануючої ідеології. На цій основі зміщувалися чи модифікувалися офіційні оціночні акценти й стереотипні ідеологічні кліше, котрі застосовувалися для маркування і представлення історіографічної спадщини учених.

За таких соціокультурних передумов й ідеологічної атмосфери конфігурація республіканського культурного простору часів «запізнілої відлиги» чи «доби Шелеста» вирізнялася очевидною мінливістю та хиткістю. До того ж у республіканському історієписанні 1950–1960-х рр. домінували великі колективні проекти, котрі будь-що-будь нівелювали й витравлювали стильові, жанрові, персональні особливості історичного письма.

Звісно, багатотомні роботи були працями замовленими і навіть нав'язаними згори, передусім у вигляді спеціальних постанов чи інших партійних рішень. Саме колективний стиль і багатотомний формат історичних студій значною мірою визначали типові риси української радянської історіографії, котра була урізаною та водночас посередньою копією відомих союзних взірців.

Великі кількатомні праці протягом 1960-х – на початку 1970-х рр. посіли домінуюче становище на полі республіканської історичної науки. Не випадково протягом окресленого проміжку часу видаються такі праці, як-от: «История Киева» (К., 1963–1964. Т. 1–2), «Історія селянства Української РСР» (К., 1967. Т. 1–2), «Історія робітничого класу Української РСР» (К., 1967. Т. 1–2), «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу» (К., 1967–1969. Т. 1–3), «Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні» (К., 1967. Т. 1–2) й ін.

Ці колективні проекти поглинали левову частку організаційних зусиль і наукової праці тодішніх істориків й учених-гуманітаріїв. Вони вимагали величезного обсягу супутніх науково-організаційних, методичних, координаційних, технічних, редакторських, коректорських, бібліографічних та інших практик.

Ба більше, саме протягом 1960-х – на початку 1970-х рр. просувається та реалізовується найбільший колективний проект на полі республіканської історіографії – «Історія міст і сіл Української РСР». Цей багатотомник справив помітний вплив на формування республіканського культурного простору, позаяк спричинився до безпрецедентного масового залучення місцевих науковців, викладачів, краєзнавців з усіх областей Української РСР.

У метафоричному сенсі «Історія міст і сіл Української РСР» була «тріумфом мобілізації» людських ресурсів, передусім фахових для реалізації величезного колективного проекту. Якщо довіряти офіційній інформації, то до цього проекту у тому чи іншому вигляді було залучено

понад 100 тис. осіб. На перший погляд, означений багатотомник поставав як утілена ідеологічна мрія – «народ пише власну історію».

Проте організація та координація такого масштабного, а у певному розумінні – унікального проекту виявили величезні, різнопланові проблеми й неабиякі прогалини, котрі побутували у республіканському історієписанні. Зрештою колективні багатотомники були майже повністю закритими навіть для поміркованих і паліативних концептуальних пропозицій, які потроху проступали за тих часів, передусім у практиках і текстах істориків-ревізіоністів / нонконформістів.

«Доба Шелеста» спричинилася до своєрідної палітри персональних дослідницьких практик, які тією чи іншою мірою дисонували, а часом конфронтували з великими багатотомними проектами. Значною мірою така ситуація відображала обмежені метаморфози республіканського культурного простору, реальним володарем якого була місцева партійна номенклатура. Остання відгукувалася на провідні ідеологічні тренди та взірці союзного центру і намагалася вбезпечити себе від гнівної реакції Москви. Така модель будь-що-будь нав'язувала стриманість і надмірну обережність партійної верхівки УРСР, що відображалося у стагнації культурного простору та відповідних адміністративних й ідеологічних практиках.

Репресивна кампанія 1970-х рр., скерована супроти дисидентів, інакодумців і неблагонадійних осіб, не тільки анонсувала суцільне перекроювання ідеологічних і політичних передумов на республіканському культурному полі, а й суттєву «зміну віх» на ниві політики знання, насамперед історії. Відтак «запізніла відлига» змінилася новими «заморозками», а точніше культурною стагнацією, котра тривала до другої половини 1980-х рр. В українській історичній і суспільно-політичній думці поза межами СРСР *тодішню республіканську ситуацію навіть маркували новим темпоральним означенням «Україна після Шелеста», а у більш вузькому та персоналізованому сенсі – маланчуківщиною чи «тихим погромом» історіографії протягом 1970-х рр.*

Ця назва походила від прізвища тодішнього секретаря ЦК КПУ і водночас доктора історичних наук В. Маланчука, котрого вважали одним із «найзапекліших антишелестівців». Окрім того, В. Маланчук був завзятим адептом відомої ідеологічної тези про т.зв. «злиття націй», яка освячувала / легітимізувала ідею тріумфу нової квазіспільноти – радянського народу.

Найпершого удару зазнала мережа фахових збірників і низка наукових проектів, які були ґвалтовно припинені, а редактори, упорядники, рецензенти та найактивніші співробітники опинилися під адміністративним тиском. Та найголовніше було те, що кардинально змінилася

культурна атмосфера. Практики істориків-нонконформістів було паралізовано. Можливості для підготовки нової генерації вчених звужувалися до мінімуму, себто майже повністю замінювалися офіційним радянським каноном, який продукував директивні настанови і вимоги щодо написання республіканської історії.

Таким чином, протягом першої половини 1970-х рр. культурний ландшафт республіканської науки було знову зачищено і практично зведено до стану кінця 1950-х рр.

Навіть більше, провідний орган республіканської історіографії – «Український історичний журнал» опинився під потужним тиском, внаслідок якого суттєво зменшилася кількість статей і матеріалів з історії України дореволюційної доби, історіографії, джерелознавства, допоміжних історичних дисциплін тощо. Відтоді на сторінках цього часопису цілковито домінували розвідки з партійної історії, історії Жовтневої революції 1917 р., радянського періоду та історії країн «соціалістичного табору».

Від 1975 р. Інститут історії АН УРСР розпочав щорічну публікацію видань «Історичні дослідження. Вітчизняна історія» та «Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн». Отож історія Української РСР була майже повністю зведена до форматів республіканського минулого та радянізованої версії всесвітньої історії, у межах яких вибудовувався історичний наратив. Аналогічні процеси відбувалися не тільки з академічною періодикою, а й з вузівськими періодичними виданнями.

На тлі ідеологічного «похолодання» 1970-х рр. із чималими проблемами й суперечностями стикнулися і великі колективні проекти, зокрема, такі як «Історія міст і сіл Української РСР» та багатотомна «Історія Української РСР». Адже реалізація масштабних проектів виявила очевидний брак кваліфікованих кадрів і їхньої фахової підготовки, внаслідок штучного перекосу, коли пріоритетними періодами визначалися такі хронологічні сегменти, як Жовтнева революція 1917 р. і радянська доба побудови соціалізму, а також історія країн «народної демократії», згодом «соціалістичного табору».

Така пізнавальна ситуація була зумовлена командно-директивною системою управління наукою, котра внаслідок нової «зачистки» культурного ландшафту 1960-х рр. вступила до доби інституціональної стагнації. У широкому сенсі означений стан речей синхронізувався із суспільною інерцією 1970-х – початку 1980-х рр., яку метафорично нарекли «застоєм» брежнєвських часів.

Отже, зародкові горизонтальні зв’язки між інституціями та виданнями, котрі лише намічалися за доби «запізнілої відлиги» були зруйновані чи мінімізовані. Натомість запанувала централізована й вертикальна

модель політики знання, котра нав'язувала пасивно-інерційні алгоритми мислення, скеровані на «вічне» очікування вказівок і настанов партійного керівництва. Таким чином, культурний простір республіканської історіографії й далі структурувався за вертикальним принципом, що майже повністю нівелювало інституціональні особливості.

Знаковими явищами для функціонування республіканського культурного простору 1970–1980-х рр. були відповідні ідеологічні кампанії, котрі проголошувалися в Українській РСР. Саме форми проведення, масштаб, обсяг, структура таких кампаній і супутніх практик, заходів і проектів визначали конфігурацію політики знання, меморіальних і культурних віх на республіканських обширах.

Деякі з них вирізнялися очевидною інерційністю і вторинністю, себто копіювали та наслідували старі схеми й взірці. Такою, приміром, була *кампанія до 325-річчя т.зв. «возз'єднання» України з Росією, яка відзначалася 1979 р.*

Дещо інший характер мала *кампанія з відзначення 1500-річчя від дня заснування Києва*. Остання, крім низки ідеологічних конотацій, як контраверсія до 1000-ліття Хрещення Русі, продукувала й уповні очевидні смисли та віхи на республіканському культурному полі.

Загалом відзначення 1500-ліття заснування міста Києва спричинилося до зростання зацікавленості історією України, хоч і в радянізованій упаковці. Проте ця подія не змогла згенерувати помітних перемін на культурному полі, передусім у царині республіканської історіографії. В українському радянському історієписанні нова ювілейна і водночас символічна дата стала лише привидом для великої хвилі публікацій, а також численних оглядів і заміток біжучої хроніки про різноманітні заходи та практики, приурочені до цієї кампанії.

Отож історики на культурних обширах радянської України мимоволі були змушені орієнтуватися на союзні / центральні взірці та дотримуватися настанов і вимог офіційного історіографічного канону – формаційної теорії, показної апології класової боротьби, провідної ролі російського народу у «родині братніх народів», виняткової та об'єднуючої ролі Російської держави і т.п.

Протягом 1980-х рр. на культурному просторі радянської України відбувається й формування певних регіональних осередків, наприклад у Дніпропетровському університеті. Нині цей інституціональний майданчик зазвичай ототожнюють із Дніпропетровською науковою школою істориків, яка спеціалізувалася переважно на проблемах історіографії та джерелознавства.

Гадають, що тодішні успіхи місцевих істориків значною мірою були пов'язані з привілейованим становищем Дніпропетровська як негласної

вотчини Л. Брежнєва. Відтак це створювало певні додаткові можливості, котрі вирізнялися на тлі республіканського культурного простору. Втім, неабияку роль у розбудові та становленні цього осередку відіграла низка талановитих і самобутніх істориків, яких об'єднала неординарна постать М. Ковальського.

Від 1986 р. у радянській соціогуманітаристиці розпочалася певна лібералізація усталеного офіційного канону, як-от: розширення кола дозволених тем і проблем, зняття табу на згадування й висвітлення низки історичних особистостей у річищі публічної кампанії реабілітації та «повернутих імен», упровадження вибіркової й поміркованої критики партійної політики за доби сталінізму, передусім «викривлень», «спотворень», «перекручень соціалізму» і т.п.

Спершу кампанія гласності в радянській науці розраховувалася на дозоване й обмежене висвітлення минувшини, котра синхронізувалася з офіційним курсом партійного та державного керівництва на «перебудову», себто оновлення радянської державно-політичної моделі та культурних засад функціонування суспільства. Послаблення, зрештою повне зняття ідеологічних заборон, достатньо швидко призвело до первісного усвідомлення істотних провалів і лакун у пануючій репрезентації історії народів СРСР, які афористично охрестили «білими плямами» й «білими полями». Їхнє фактографічне заповнення спонукало тогочасну громадську й наукову думку до перегляду існуючих підходів та концепцій.

Ба більше, *хвиля демократизації зумовила інтенсивне становлення неформального культурного простору в Українській РСР*, який висував новітні вимоги до освоєння й переосмислення минувшини, зокрема в контексті національних, конфесійних, політичних, громадських та інших практик, інтересів, потреб і цінностей. Власне, неформальні видання й громадські організації кінця 1980-х рр., попри очевидний присмак сенсаційності, політизованості й ідеологічності, внесли, хоч і опосередковано, елементи конкуренції до республіканської соціогуманітаристики, позаяк змушували її реагувати на новітні виклики, проблеми та суперечності.

Від кінця 1980-х рр. розпочалася початкова диференціація науковців в академічному середовищі на консерваторів і радикалів. Однак справжній злам у соціогуманітаристиці стався з розгортанням масових національно-культурних та національно-політичних рухів у 1987–1990 рр. на теренах низки республік СРСР – Народний фронт Латвії, Народний фронт Естонії, литовський «Саюдіс», Народний рух України та ін. Цей процес трансформувався у суверенізацію радянських республік, відому як «парад суверенітетів» 1989–1991 рр., який остаточно зруйнував радянський культур-

ний простір, зокрема його республіканські сегменти, в т.ч. на обширах УРСР.

Таким чином, розпочалося висунення низки альтернативних і контраверсійних візій не тільки щодо окремих подій, явищ і постатей, а й цілих періодів – т.зв. «білих полів» з обсягу національної минувшини. Передусім ідеться про українську революцію 1917–1921 рр., «розстріляне відродження» 1920-х рр. та ін.

Зрештою, повернення до забороненої / перевідкритої спадщини задало загальну спрямованість тодішніх метаморфоз, які призвели до руйнації як загальносоюзного, так і республіканського культурного простору, а також виокремлення та становлення нових національних сегментів.

В інтелектуальному сенсі горизонт концептуальних пропозицій і візій наприкінці 1980-х рр. являв собою досить строкате й дивне сполучення концепцій антисталіністів, шістдесятників, радянських традиціоналістів і консерваторів, прихильників різних версій «чистого» або «первісного» марксизму, адептів національних концепцій історії від романтично-народницьких і позитивістських до еміграційно-діаспорних, прибічників різноманітних західних дослідницьких стратегій тощо.

Вислідом цих культурних і політичних процесів стала досить парадоксальна пізнавальна ситуація, яку можна означити як падіння «китайського муру» в культурній царині ще до державно-політичної дезінтеграції Радянського Союзу. Таке споглядання разючих і динамічних метаморфоз привело до поширення духу тотального скептицизму та цілковитої зневіри щодо спроможності істориків і науковців-гуманітаріїв більш чи менш адекватно висвітлювати минувшину на старих засадах.

Врешті-решт, на межі 1980–1990-х рр. швидкоплинна й гостра криза радянського образу минувшини поставила й висунула питання про «капітальний ремонт» чи повний демонтаж офіційної історичної науки, котра мала спиратися та функціонувати на національному культурному просторі, хоч і з численними залишками пострадянських рудиментів й атавізмів.

Від зламу 1980–1990-х рр. в українській історіографії зокрема та національній соціогуманітаристиці загалом формується й структурується новітня палітра можливостей, інтересів, запитів і потреб щодо інституціоналізації культурного простору, *мереж комунікації та відтворення фахової корпорації істориків*. Останні спиралися як на традиції національного історієписання, так і продукували відповіді та реакції на соціокультурні запити й інтелектуальні виклики 1990-х рр.

2.4. Формування пострадянського культурного простору та горизонт концептуальних пропозицій української історіографії 1990-х рр.

На присмерку СРСР багатоманітні, динамічні та полівимірні трансформації відбувалися у західному академічному світі, хоч і проникали за «залізну завісу» у дуже обмеженому та вибірковому вигляді, особливо на республіканські культурні обшири, коли порівнювати їх із союзним центром. Однак від 1990-х рр. пізнавальні ситуації на пострадянських теренах розгорталися доволі динамічно, завдяки чому західні дослідницькі стратегії та концепти почали поступово входити на поле української історіографії. Тим паче, що період розпаду Радянського Союзу та становлення пострадянського історієписання майже синхронізувалися у часі з методологічною / пізнавальною кризою західної історичної науки, котра реагувала на новітні виклики й запити глобального світу.

У 1960–1980-х рр. до наукових практик історика поза межами СРСР повсюдно ввійшли *стратегії, практики, концепції привнесені антропологічним поворотом*. Вони підважили панівні ролі, котрі відводилися ессенціальному й універсалістському представленню минувшини, передусім національним гранд-наративам, і суттєво трансформували модерністські концептуалізації, скеровані на конструювання та репрезентацію історії спільнот, структур, інституцій і т.п.

Натомість в епіцентр дослідницьких практик і стратегій потрапила історична людина з різноманітними площинами соціального та культурного буття, котра сама формувала / конструювала / творила інститути, середовища та структури, групову й індивідуальну свідомість, ментальність, ієрархію цінностей, кінець-кінцем моделі та сценарії повсякденного існування тощо.

Таким чином, своєрідними *спадкоємцями антропологічного представлення минувшини стали чимало дослідницьких стратегій і практик, репрезентованих як у самостійних напрямах, так і субдисциплінах*, зокрема в мікроісторії, культурній антропології, новій культурній історії, новій соціальні історії, новій економічній історії, новій інтелектуальній історії, історії ментальностей, історії повсякдення, психоісторії, жіночій історії (гендерні студії), візуальній історії, історії уявлень, історії дозвілля, історії читання і т.п.

Від появи візії французького філософа М. Фуко про епістему (репрезентацію знання як співвідношення між словами та речами) й дискурси (мовні форми представлення епістем) *в західній соціогуманітаристиці поширився лінгвістичний поворот, який інколи розглядають як демаркаційну межу між модерною та постмодерною наукою*. Ці інтелектуальні й культурні метаморфози кардинально трансформували як ста-

новище вченого-гуманітарія і низки фахових корпорацій, так і самі засади функціонування суспільних та гуманістичних дисциплін. Відтоді у постмодерністських потрактуваннях науковець-гуманітарій чимдалі частіше виступав як автор-транслятор тексту, так і його читач-інтерпретатор.

Водночас неабиякої популярності набула стратегія деконструкції (термін німецького філософа М. Гайдеггера), спрямована на пошук прихованих смислів, себто з'ясування рівня самостійності мови щодо представленого в ній змісту. Навіть більше, деконструкції відводять домінуючу роль у демістифікації гуманітарного, зокрема історичного, знання. Втім, критики цієї стратегії вважають, що вона повністю розмиває засади сцієнтизму та впроваджує практично безмежний епістемологічний релятивізм.

На теренах тодішнього історієписання місце одного із піонерів лінгвістичного повороту посів американський учений Г. Вайт, який розглядав будь-яку історичну студію як «вербальний артефакт» у формі «наративних прозаїчних дискурсів», передусім аналізував її з перспективи комбінації трьох дослідницьких стратегій або модусів: аргументації, ідеологічного підтексту та сюжету. Згодом навіть його опоненти обстоювали думку про різні епістемологічні статуси тексту та вважали за можливе обговорювати питання принаймні щодо певного ступеня (зазвичай часткового) автономії мови наукового дискурсу.

Зрештою постмодернізм дедалі частіше сприймали як своєрідну «парасольку» (американський історик П. Берк), під якою переховувалася низка теоретиків, котрі заперечували детермінізм і все, що пов'язано з «соціальною реальністю».

Так чи інакше, постмодерністські візії змусили вчених-гуманітаріїв, зокрема істориків переосмислити та по-іншому поглянути на наративні конструкції й мовні протоколи наукових і науково-популярних текстів. Водночас вони ініціювали поширення потужної релятивістської хвилі, котра загрожувала зруйнувати не тільки звичні канони сцієнтизму, а навіть елементарні можливості щодо співвіднесення й кореляції наукових знань у соціогуманітаристиці. Це спричинило зворотні, часом досить гострі реакції з боку багатьох дослідників на постмодерністські експерименти та наративну філософію історії.

Наприкінці 1990-х рр., а значною мірою від 2000-х рр. окреслені західні інтелектуальні та культурні віяння, дослідницькі стратегії й практики, епістемологічні взірці і методологічні новації поступово транслюються та ширяться на пострадянських теренах. Саме вони дедалі сильніше конкурують із поверненою до наукового обігу «забороненою» спадщиною та легітимаційною «програмою» пострадянської соціогуманітаристики, котрі посіли панівне становище протягом 1990-х рр.

На той час в українській пострадянській історіографії склалася *пізнавальна ситуація т.зв. методологічного вакууму чи хаосу*. Останній розгортався тлі величезного розширення фактографічного матеріалу, себто джерельної бази української минувшини, котрий пов'язують із наслідками архівної революції на зламі 1980–1990-х рр.

Заразом творення державних інститутів на пострадянському просторі, зокрема в Україні, згенерувало потужні соціо- та етнокультурні запити до наукової спільноти. Вони *блискавично піднесли легітимаційну функцію історичної науки, себто освячення / легітимацію існування України* в інтелектуальному, культурному, інформаційному просторі. Такі практики нав'язали низку актуальних сюжетів і проблем, як-от: витоки національно-державної атрибутики й символіки, походження народу / нації, межі історичної території, героїчні епохи, знакові події, політична еліта, провідники-засновники (батьки-фундатори) держави і т.п.

Знаковим явищем для формування культурного простору 1990-х рр. стало відкриття «забороненої спадщини» чи «репресованих праць» зі спецхранів. Останні інтенсивно перевидавалися та вводилися до широкого наукового обігу. Публікувалися як класичні праці В. Антоновича, Д. Багалія, М. Грушевського, Д. Дорошенка, М. Драгоманова, І. Крип'якевича, М. Костомарова, О. Оглоблина, Н. Полонської-Василенко, Д. Яворницького та ін., так і перекладні студії зарубіжних україністів Г. Грабовича, А. Жуковського, З.-Є. Когута, І. Лисяка-Рудницького, П. Магочого, О. Пріцака, Ф. Сисина, О. Субтельного, Р. Шпорлюка й ін.

Хвиля перевидань нав'язала масштабну романтизацію української минувшини, *передовсім нове захоплення просторово-часовим колоритом, великими та видатними постатями, героїчними подіями й легендарними періодами* тощо. Затребуваними виявилися проблеми й сюжети, котрі мали провіденціальне чи телеологічне забарвлення, пов'язані з такими провідними концептами, як-от: держава, народ / нація, національна аристократія / еліта, національно-визвольні змагання, державні та бездержавні періоди і т.п.

Отож методологічна невизначеність, всеохоплюючі легітимаційні запити й потреби, блискавична актуалізація «забороненої» та «репатрійованої» спадщини визначили загальну спрямованість у формуванні культурного простору української історіографії пострадянської доби.

Незавершеність інтелектуальних порахунків XX ст. у царині національної соціогуманітаристики загалом й української історіографії зокрема стосовно ранніх модерністських візій і концепцій, ґвалтовно обірваних радянським режимом на початку 1930-х рр., спричинила низку дискусій довкола співвідношення державницьких і народницьких концепцій, а також візій про історичні, неісторичні чи «неповні» («некомплектні») нації.

У широкому сенсі ця полеміка містила відлуння давніх дискусій примордіалістів (традиціоналістів) і конструктивістів (модерністів), прибічників сцієнтизму, аналітизму та культурно-історичного антропологізму тощо.

Зрештою, протягом 1990-х рр. були сформовані й окресленні основні контури культурного простору українського історієписання. Вислідом легітимації та романтизації як провідних тенденцій на тодішньому полі української історіографії стало конструювання й представлення історії України як низки цілісних сегментів, хоч і помітно замкнутих і відокремлених від загальноєвропейських і світових процесів. Утім, постали рельєфні і масштабні конструкції цілої низки історичних епох, які перебували на маргінесі радянської історіографії чи взагалі не розглядалися, як-от: доба Української національної революції 1648–1676 рр., епоха українського Відродження XIX ст., Української революції 1917–1921 рр., голодомор 1932–1933 рр. та ін.

Протягом 1990-х рр. відбулися кардинальні ревізії радянської, а почасти й імперської історії, котрі вперше у культурному просторі XX ст. заступили національні візії й концепції. Навіть більше, саме вони посіли місце домінуючих конструкцій на пострадянському просторі, насамперед відіграли важливу роль у становленні пострадянських культурних теренів.

Певна річ, легітимаційна «програма» 1990-х рр. продукувала й очевидні крайнощі, зокрема подібність провідних сюжетів, схожість задекларованої проблематики, однотипність мовних протоколів, реадаптацію класичних дослідницьких стратегій і культурних елементів, які тяжіли до старого романтизму, позитивізму чи неоромантизму. Йдеться про ритуальну апеляцію до патріотичних настанов або історичної правди, переважання описовості, культ / пантеон героїв, метафізичне побутування народу / нації на сцені історії, ідею спокути та жертви, сакральності колективних мотивів і устремлінь, обстоювання тези про державу як вищу цінність, циркуляцію етногенетичних міфів, знакових символів й ін.

Однак у 1990-х рр. розгортається й критика легітимаційної палітри пострадянських візій і концептуалізацій історії України, пов’язана з інтелектуальними та культурними впливами західної думки. Приміром, провокативна розвідка «Чи має Україна історію?» (1995) американського історика М. фон Гагена породила цікаву наукову полеміку, до сюжетів і проблем якої неодноразово поверталася низка українських істориків упродовж 2000-х рр.

Певної популярності набули дослідницькі стратегії й практики французької історичної школи «Анналів», передусім у контексті культурної антропології та соціальної історії, зокрема переклади студій М. Блока,

Ф. Броделя, Л. Февра та ін. Приміром, в українських студіях уживається поняття «ментальність» в інструментальному сенсі для позначення специфічного шару групової та колективної свідомості, зокрема на сторінках збірника «Mediaevalia Ucainica: ментальність та історія ідей» (1992–1998 рр.).

Ширяться й макроісторичні теорії, скеровані на представлення соціокультурної циклічності (цивілізацій, культур, націй), пов'язані з ознайомленням і широким уведенням до наукового обігу студій М. Данилевського, П. Сорокіна, А.Дж. Тойнбі, О. Шпенглера та ін. Останні переосмислюються й реконцептуалізуються, зокрема у працях Ю. Павленка й низки інших дослідників. Подібні тенденції споглядаємо і в циркуляції концепцій модернізації, які почасти репрезентовані в українській зарубіжній історіографії, зокрема у працях Б. Кравченка, О. Субтельного та ін.

Врешті, *кінець 1990-х рр. був часом плекання та реалізації ряду великих й амбітних наукових проектів*. За ініціативою та концепцією академіка В. Смолія був розроблений й успішно здійснений 15-томний проект «Україна крізь віки» (К., 1998–1999), в якому сполучилися самобутні авторські візії щодо конструювання та репрезентації різних періодів й епох національної історії. Цей серійний наратив і до сьогодні залишається найповнішою систематичною конструкцією української минувшини від первісних часів до кінця 1990-х рр.

Від другої половини 1990-х рр. до фокусу наукових дискусій потрапляють поняття «криза історіографії» чи «криза історичної науки», хоч зміст цих дефініцій залишається досить розмитим і суперечливим. У певному розумінні ці терміни сприймалися як відлуння світової методологічної / епістемологічної кризи, пов'язаної з осмисленням низки базових концептів: лінгвістичний поворот, ситуація Постмодерну, наративний ренесанс, наративна філософія і т.п.

Та такі рефлексії, спостереження, реакції відображали й українські сюжети і проблеми, пов'язані з пострадянськими трансформаціями, котрі циркулювали на тогочасному культурному просторі національної історіографії, як-от: «ідеологічна криза», «криза зростання» («хвороба юнацького віку», «хвороба зросту»), «парадигматична криза» (криза інтелектуальних взірців), «методологічна криза», «джерелознавчий та методологічний рівні (аспекти) кризи», «інституціональна криза», «криза поколінь», «криза образу» тощо.

Такі сюжети нав'язували українські реакції, рефлексії, пропозиції як своєрідні відповіді на новітні виклики, проблеми, запити. Протягом 1990-х рр. дискутуються питання щодо засад сцієнтизму та наративних стратегій, уявного рівня релятивності історичного знання, «правил гри» чи неписаних конвенцій продукування знання у фаховій корпорації

істориків, співвідношення стратегій і взірців у конструюванні та представленні національної історії і т.п. Але повною мірою ці тенденції проступають упродовж 2000-х рр.

2.5. Культурні обшири українського історієписання 2000-х рр. у світлі сегментації: тенденції та перспективи

На межі 1990–2000-х рр. постають новітні інституціональні мережі, передусім часописи, система грантів, дослідницькі інституції, міжнародні наукові проекти, програми обміну вчених, такі як Fulbright, IREX, ACCELS, British Council та ін., зорієнтовані на засвоєння, продукування й відтворення західних епістемологічних зразків і дослідницьких стратегій. Вони часто-густо відіграють роль інтелектуальної контраверсії / опозиції щодо легітимаційної функції історіографії, інтенсивно затребуваної протягом 1990-х рр.

Приміром, на українських теренах здебільшого за матеріально-фінансової, організаційної й інтелектуальної підтримки зарубіжжя створюється ряд періодичних наукових видань соціогуманітарного профілю, як-от: незалежний культурологічний часопис «Ї» (1989 р.; легально від 1995 р.), часописи «Дух і літера» (від 1997 р.), «Критика» (від 1997 р.), «Україна модерна» (від 1997 р.), історико-культурологічний збірник «Схід-Захід» (від 1998 р.), часопис «Український гуманітарний огляд» (від 1999 р.), журнал «Історія та історіографія в Європі» (від 2003 р.) та ін.

Низка спеціалізованих видань, призначених для студіювання національної історії в контексті новітніх напрямів, дисциплінарних сегментів і субдицсиплін засновується в Інституті історії України НАН України: альманах соціальної історії «Соціум» (від 2002 р.), періодичний збірник наукових праць «Ruthenica» (2002 р.), альманах теорії та історії історичної науки «Ейдос» (від 2005 р.), збірник «Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського» (від 2009 р.), Чорноморський літопис» (від 2010 р.), е-журнал урбаністичних студій «Місто: історія, культура, суспільство» (від 2016 р.) та ін.

Водночас протягом 2000-х рр. до широкого наукового обігу на пострадянських обширах входить чимало класичних студій західних авторів у численних українських і російських перекладах.

Таким чином, у 2000-х рр. збалансовуються інституційні можливості для науковців, які дотримуються різних методологічних орієнтацій, дослідницьких стратегій і концептуальних пропозицій, що суттєво впливає на культурний простір сучасної української історіографії.

Зазначені метаморфози причинилися до іншого розгортання пізнавальних ситуацій, передусім до полемічного обговорення й апробації

низки проблем. Скажімо, дискутуються питання про цивілізаційну / соціокультурну демаркацію українських земель, співвідношення соціокультурних імпульсів, розривів і континуїтету в українській історії, її лінійне, нелінійне та гілчасте представлення, темпи й інтенсивність історичного руху, регіонально-просторову й етнокультурну конфігурацію, вузлові перетини або точки біфуркації, можливості комбінування мікро- та макропідходів, сполучення культурно-антропологічних і соціологічних образів минулого, етноцентризм і мультикультурність і т.п. Але обговорення певних «рецептів», себто шляхів і способів новітніх репрезентацій, прочитань та інтерпретацій історії України, переважно локалізується посеред кількох середовищ українських істориків із відмінними пізнавальними взірцями й дослідницькими стратегіями.

Заразом *в українській історіографії 2000-х рр. помітно зросла й частка модерністських дослідницьких стратегій, зокрема у царині культурної антропології, мікроісторії, гендерної історії, юдаїки, психоісторії, нової соціальної історії, нової інтелектуальної історії, історії урбаністики й культурології міста* і т.п. Отож евристичний потенціал модерністської концептуалізації, апробованої на обширах світового історієписання другої половини XX ст., нині видається надзвичайно привабливим з огляду на тривалу і штучну відокремленість й ізольованість українського наукового процесу за радянської доби.

З появою молодшої генерації українських істориків протягом 2000-х рр., низка представників якої тією чи іншою мірою заангажована контактами з західним академічним світом, кількість студій, вибудованих на модерністських засадах, постійно зростає. Від 2000-х рр. з'являються й поодинокі праці з постмодерністськими сюжетами, котрі представлені на ниві культурної, інтелектуальної та соціальної історії.

Характерною рисою сучасної пізнавальної ситуації є збереження значного потенціалу для розробки історії України як у межах традиційних, так і модерністських, постмодерністських дослідницьких стратегій і практик, себто ймовірне, а де-факто цілком реальне, співіснування різних культурних середовищ й інституціональних майданчиків в українській історіографії.

Отже, протягом 2000-х рр. зберігається сегментованість українського культурного простору, котра містить як очевидні можливості та перспективи, так і виклики, проблеми та суперечності для фахової корпорації істориків.

З одного боку, такий стан речей консервується завдяки позиції низки істориків про цілковиту вичерпаність національних концептуалізацій історії, безперечну архаїчність легітимаційної «програми» та конечність впровадження мультикультуралізму, котрі спираються на засади і взірці

західної соціогуманітаристики. З іншого боку, посеред науковців-традиціоналістів поширений скептицизм і навіть негативізм щодо дієвості й адекватності новітніх епістемологічних зразків та їхньої метафоричної форми представлення у наукових текстах.

Не випадково циркулюють думки про кон'юнктурність, поверхове й механічне запозичення та недостатню апробацію цих концепцій на фактографічному й джерельному матеріалі з історії України. Такі стереотипи помітно ускладнюють і обмежують діалог, комунікацію, співпрацю в межах фахової корпорації, зокрема у світлі версійності й взаємодоповнюваності різних стратегій, практик і концептуальних пропозицій.

Революційні та воєнні події 2014–2015 рр. в Україні кардинально трансформували горизонт очікувань і перспектив на теренах української історіографії. Вони *започаткували новітні обриси соціального опредметнення історичного часу на довоєнну / дореволюційну та воєнну добу*.

На цьому тлі істотно змінився спектр викликів українського історієписання, з-поміж яких вирізняють такі, як-от: повноцінна й розгорнута репрезентація регіонально-обласної та мультикультурної палітри у сучасних конструкціях історії України, переосмислення й переформатування засад і принципів функціонування фахової корпорації українських істориків, включення й інтеграція української науки до європейської та світової академічної спільноти, зокрема представлення національної минувшини у загальноєвропейських і всесвітніх контекстах й ін.

Ці виклики і проблеми української історіографії корелюються з масштабними процесами глобалізації світового та європейського історієписання, зокрема з пошуками нових епістемологічних взірців (наприклад, неораціоналізм і неосцієнтизм), аксіологічних орієнтирів та мультикультурних стратегій представлення минувшини.

Всесвітня епідеміологічна криза 2020 р., пов'язана з Covid-19, спричинила багатоманітні й різнопланові наслідки у царині суспільних і гуманітарних наук, які потребують всебічного аналізу й осмислення. Передусім ця криза нав'язала переформатування звичних комунікаційних мереж академічної спільноти та її фахових корпорацій. Ба більше, низка локдаунів і карантинних обмежень кардинально звузила звичний культурний простір ученого-гуманітарія, насамперед історика, зокрема істотно обмежила, часом навіть паралізувала доступ до архівних, бібліотечних, джерельних ресурсів.

Отож *2020 р. постала новітня, а в багатьох аспектах і смислах інша конфігурація викликів, проблем, запитів, інтересів і потреб, які висувають цілий комплекс питань про масштабне перекроювання сучасного культурного простору*, зокрема інституціональних осередків, комунікативних форматів, організаційних практик, пізнавальних взірців і дослід-

ницьких стратегій. Вони потребують реакцій, рефлексій, заходів всієї фахової корпорації істориків щодо проблем, які до того часу побутували переважно на ниві джерелознавства та спеціальних галузей історичної науки, як-от: циркуляція й кодифікація web-версій джерел, уведення web-елементів до наукового апарату, технізація та віртуалізація наукової мови тощо. За часів епідеміологічної кризи ці проблеми опинилися у полі зору навіть незаперечних прихильників й адептів традиційних видів і жанрів історичного письма.

ІІІ. ЗАКЛЮЧНА ЧАСТИНА

З висоти нашого часу культурний простір української історіографії ХХ ст. постає як строкате та багатовимірне мереживо, котре доречно сприймати з багатьох перспектив, масштабів, ракурсів і контекстів. Його становлення, конструювання й функціонування безпосередньо пов'язано з кардинальним питанням, яке метафорично можемо сформулювати у такому вигляді: хто був «господарем» цього простору, а відтак визначав «правила гри» для його учасників?!

Таке формулювання логічно висуває наступне питання про учасників, наукового дійства точніше «акторів», які не тільки «грали» на цьому культурному полі свої життєві та фахові ролі, а й якоюсь мірою були його співтворцями, часто-густо адаптувалися, пристосувалися до його вимог, настанов і стандартів. Отож становлення професійних корпорацій учених-гуманітаріїв, передусім істориків залежало від тієї чи іншої комбінації різноманітних чинників, обставин, передумов, середовищ, наукових традицій, світоглядних настанов, організаційних взірців, які складалися у певний період.

Очевидно, що такі контури були досить відносними, мінливими й хиткими, особливо на тлі великих соціокультурних катастроф і перетворень, як-от: світові війни, революції, масові репресивні кампанії, адміністративні чистки, хвилі радянізації, стихійний і хаотичний перехід до ринкової економіки у пострадянську добу тощо.

За імперських часів формування культурного простору українства розгорталося у межах монархій Габсбургів і Романових, які по-різному переживали епоху запізнілої модернізації, а відтак мали відмінні темпи та моделі політизації українського національного руху на зламі ХІХ–ХХ ст. Із огляду на це підавстрійську Галичину від 1850–1860-х рр. до революції 1905 р. у Російській імперії розглядали як відносно сприятливий культурний обшир для плекання українства і його засадних проектів, зокрема реформування Наукового товариства імені Шевченка як прообразу Української АН. Тому НТШ наслідуючи приклад Академій інших слов'янських народів мало домогтися офіційного визнання Австрійської Корони задля культурного та соціогуманітарного розвою українства, щоби закласти міцні підвалини для модерного національного проекту.

Попри те, що досягти визнання статусу НТШ як Української АН так і не вдалося, його наукові практики, стратегії, організаційні стандарти та

настанови заклали підоснову нової української соціогуманітаристики, передусім національної історіографії на початку XX ст. Схожі та відмінні риси інституціональних проектів Наукового товариства імені Шевченка у підавстрійській Галичині та Українського наукового товариства у підросійській Україні спричинилися до формування культурного ландшафту української історичної науки, а заразом відповідних науково-організаційних традицій і взірців.

Отже, національна історіографія волею-неволею адсорбувала провідні риси та впливи обох соціо- й етнокультурних середовищ – поміркованоліберального австрійського і консервативно-авторитарного російського, спадщина яких давалася взнаки, щонайменше, до початку Другої світової війни, зокрема простежувалася як на західноукраїнських землях під Польщею, так і на республіканських обширах як складової частини культурного простору, підконтрольного більшовицькому режимові. Незважаючи на такі впливи фахові корпорації учених за імперської доби все ж таки мали часткову автономію, хоч і доволі куцу. Проте у Російській імперії ця автономія була майже символічною. Не випадково М. Драгоманов обстоював думку про суттєву відмінність науки в імперії Романових, коли порівнювати її зі становищем і академічною свободою вчених у країнах Західної Європи.

Більшовицька / комуністична партія як фактичний володар культурного простору УСРР / УРСР визначала не тільки політизовані й ідеологізовані стандарти та канони для продукування / творення, поширення і циркуляції соціогуманітарного знання, а поклала край практично будь-якій автономії фахових корпорацій учених-гуманітаріїв, насамперед істориків. Однак інституціональний і науково-пізнавальний процеси розгорталися на культурних теренах радянської України не послідовно, а хвилеподібно на засадах чергування періодів реакції, стагнації та лібералізації.

У світлі таких соціокультурних трансформацій і політичних передумов установлювався хиткий баланс інституціональних осередків, регіональних сегментів, генерацій істориків, пріоритетів і директивних вимог ідеологічних кампаній і найголовніше партійної політики, котра визначала єдиний офіційний канон історієписання.

У 1920-ті рр., які маркують як пореволюційне десятиліття з потужними революційно-романтичними інтенціями, зберігалися більш-менш поміркувані соціокультурні передумови та інституціональні середовища. Вони забезпечували відносно «нормальний» культурний простір для продукування соціогуманітарного знання на основі взаємодії, змагання, перехрещування, взаємодоповнення різних концептуальних пропозицій, візій і стратегій. Показово, що саме протягом 1920-х рр. точилися різноманітні

дискусії та розгорталися солідні інституціональні проекти (районні комісії ВУАН) задля повноцінного студіювання просторово-регіональної структури минувшини України та тодішньої сучасності.

Межа 1929–1930 рр. стала точкою неповернення для української історіографії зокрема та соціогуманітаристики загалом, оскільки було повністю «зачищено» республіканський культурний простір. Натомість відбулася тотальна делімітація культурного поля на «свій» та «чужий», точніше ворожий полюси. Таким чином, народилося радянське історієписання – його союзна / центральна та республіканська / периферійна версії.

Культурний простір 1930-х – першої половини 1950-х рр. був налаштований виключно на обслуговування ідеологічних запитів і політичних потреб радянського режиму у вигляді офіційного канону історієписання, котрий змінювався від візії про приєднання України до царської Росії як «меншого лиха» 1937 р. до концепції т.зв. «возз'єднання двох братніх народів», проголошеної у сумнозвісних партійних тезах 1954 р.

Лібералізація радянського режиму, відома як «хрущовська відлига» та її запізніла версія в Українській РСР, метафорична названа «добою Шелеста», причинилися до становлення початків інституціональної мережі української радянської історіографії та її горизонтальних зв'язків, виникнення певних неформальних культурних лакун, зокрема появи істориків-ревізіоністів / нонконформістів. Останні намагалися розсунути межі офіційного канону чи обійти його заборони, проте не могли кардинально переформатувати інституціональні середовища, наукові стратегії, організаційні взірці та великі колективні проекти.

З погромом дисидентів й інакодумців 1972 р. відбулася чергова «зачистка» республіканського культурного простору, було ліквідовано зародки інституціональної мережі істориків і гуманітаріїв, відлучено й ізольовано від наукового життя вчених-нонконформістів. Натомість запанувала стагнація культурного поля республіканської науки, відома як маланчуківщина.

Масштабні меморіальні заходи та культурні практики, пов'язані з відомими ідеологічними кампаніями до 325-ліття т.зв. «возз'єднання України з Росією» та відзначення 1500-річчя Києва не змогли ані суттєво змінити пізнавальну ситуацію в українській радянській історіографії, ані помітно перекроїти засади функціонування республіканського культурного простору.

Від кінця 1980-х рр. набула сили суцільна криза республіканських культурних обширів, пов'язана із черговою лібералізацією радянського режиму, відомою як соціалістична «перебудова» М. Горбачова та поступовою руйнацією соціокультурних передумов і політичних засад СРСР. Відтоді розпочалося становлення неформальних сегментів культурного

простору, котрий вибудовувався під знаком розгортання національного проекту України як суверенної держави.

Врешті, у *пострадянську добу культурний простір української історіографії втрачає свого незмінного «господаря-опікуна»*. Натомість формується динамічна та багаторівнева взаємодія фахових корпорацій істориків і учених-гуманітаріїв із іншими академічними світами, державно-політичними інститутами та громадянським суспільством, мас-медійними осередками і віртуальним середовищем, інформаційними потоками й іншими багатоманітними чинниками та передумовами.

Таким чином, традиційний поділ історіографії XX ст. на регіональні сегменти, культурні центри, академічні й університетські міста, інституціональні осередки нині суттєво корегується новітніми практиками, потребами, запитами, котрі висуває глобальна, цифрова, інформаційна та віртуальна доба. Отож ширяться новітні засади диференціації, розшарування, структурування культурного простору, котрі пов'язують із іншими ролями, практиками й стратегіями як певних учених зокрема, так і фахової корпорації учених загалом.

Висновки, узагальнення, спостереження, котрі випливають із монографічної студії, формалізовані у вигляді нижчеподаних тез і рекомендацій.

3.1. Висновки

1. Конфігурація культурного простору української історіографії за імперських і радянських / тоталітарних часів визначалася багатьма передумовами, чинниками, обставинами й впливами, з-поміж яких вирішальною була наявність владного «господаря». Саме останній встановлював «правила гри» та формував загальний горизонт можливостей для фахових корпорацій українських учених, передусім істориків у межах імперської чи більшовицької / радянської науки.

2. Функціонування культурного простору за імперської та радянської доби було безпосередньо пов'язано з соціокультурними та політичними засадами організації суспільства. Проте певні зміни у «правилах гри» відбувалися у ліберальні часи. Втім, тимчасові періоди лібералізації, приміром після революції 1905 р., пореволюційних 1920-х рр., німецько-радянської війни 1941–1945 рр., хрущовської відлиги та «доби Шелеста» не могли спричинити кардинального перекроювання культурного простору. Натомість тимчасова лібералізація у межах імперської та радянської науки здебільшого вмотивовувалася злободенною палітрою владних потреб, інтересів і мотивів, пов'язаних із необхідністю умиротворення радикальних громадських настроїв або, навпаки, мобілізації ресурсів,

передусім суспільної довіри для боротьби з зовнішнім ворогом або часткового реформування режиму.

3. Культурний ландшафт української історіографії значною мірою визначався просторовою локалізацією, насамперед соціокультурними і політичними межами, як-от підавстрійська та підросійська наука, осередки в Західній Україні та УСРР / УРСР, українська радянська / республіканська історіографія та союзне історієписання. У такій системі координат інституціональні осередки, мережі та середовища, пануючі організаційні взірці, вчені-лідери на науковій авансцені, котрі виступали як фундатори наукових шкіл і засновники інституціонально-організаційних традицій, відігравали важливі, але не визначальні ролі.

4. Палітра образів і уявлень, за посередництвом яких той або інший соціум хоче / прагне / може / пропонує уявляти власну минувшину, зокрема сприймає інші, альтернативні, перехресні, периферійні візії та концепції посідала чільне місце у формуванні культурних обширів. У широкому розумінні та чи інша конфігурація культурного простору, приміром тотальна делімітація за радянських часів на «своїх» і «ворогів», визначала способи й канали рецепції, зокрема його спроможність до засвоєння інтелектуальних новацій, дослідницьких стратегій, концептуальних пропозицій, пізнавальних і організаційних взірців тощо.

5. Пострадянський культурний простір позбувся єдиного «господаря-опікуна» та «законодавця», котрий нав'язував канонічні схеми й ідеологізовані способи конструювання історії. Натомість відбулася складна, багаторівнева сегментація культурного простору, на якому задіяні різні чинники, «гравці» й «актори» – фахові корпорації вчених, державно-політичні інститути, осередки громадянського суспільства, мас-медійні структури, інформаційні потоки, віртуальні майданчики та ін.

6. Сучасний культурний простір української історіографії є плюралістичним у своїй основі, позаяк створює можливості для співбуття, взаємодії, змагання відмінних ідей, дослідницьких стратегій, інструментальних новацій, пізнавальних взірців і концептуальних пропозицій. Завдяки цьому у межах фахової корпорації українських істориків співіснують як прихильники традиційних / класичних стратегій і практик, так і прибічники некласичних, модерністських пропозицій і взірців, а також адепти постмодерністських експериментів і наративної філософії історії.

7. Запропонована експлікація поняття «культурний простір» базується на своєрідній і динамічній комбінації інтерналістських й екстерналістських чинників, складових, обставин і передумов, які склалися у певній темпоральній перспективі чи конкретному періоді історії історіографії.

3.2. Рекомендації

1. Імперська й, особливо, радянська спадщини і до сьогодні є інерційними чинниками, які циркулюють у межах сучасного культурного поля, хоч і у т.зв. «знятому вигляді». Вони побутують як імпліцитні й експліцитні включення, багатошарові стереотипи, узвичаєні практики, старі, майже ритуальні мисленнєві алгоритми, однотипні мовні протоколи, «мандрівні» і декларативні пізнавальні принципи, котрі калькуються від радянських часів і дотепер. З огляду на це видається доцільним включення до освітніх програм, навчальних курсів, методичних розробок і посібників спеціальних тематичних підрозділів із висвітленням і поясненням природи, способів і форм продукування соціогуманітарного знання у межах імперської та радянської науки.

2. Ліберальні періоди в історії імперської та радянської науки частогусто виокремлюють як цілісні просторово-хронологічні сегменти, котрі часом подаються із флером виправдання окремих постатей і діячів, приміром республіканського партійного лідера П. Шелеста. Доречно репрезентувати й висвітлювати республіканську партійну номенклатуру чи імперських сановників із різнобічних контекстів і перспектив, зокрема у світлі компаративних запитів, порівнюючи їх із відомими реформаторами в інших країнах, наприклад т.зв. «соціалістичної співдружності». Така стратегія представлення дозволить більш об’єктивно та реалістично оцінювати вказаних діячів, а також їхні ролі у творенні чи трансформації культурного простору республіканської соціогуманітаристики у навчальних посібниках, підручниках, методичних матеріалах.

3. Імперська історія нині є привабливою та перспективною цариною для різноманітних студій, приміром у річищі російської історіографії, зокрема у межах напряму, відомому як «нова імперська історія». Почасти така зацікавленість спричиняється до самобутньої сакралізації імперської минувшини та спадку, часом робить їх доволі атрактивними у низці аспектів. У цьому світлі видається слушним з’ясування передумов, засад, настанов, які визначали параметри тодішнього культурного поля, зокрема реальної академічної свободи у межах імперської науки, наприклад на основі творчої спадщини М. Драгоманова як послідовного та непримиренного критика імперської Росії.

4. Аналіз циркуляції базових означень, образів, уявлень у межах імперських і радянських культурних обширів, маркованих як «свій» / «інший» / «чужий» / «ворожий» / «дружній» дозволяє продемонструвати засадничі обмеження, а також здатність до рецепції новацій і запозичень. Включення прикладів такого аналізу у вигляді смислових опозицій або комбінацій до дидактичних, освітніх, просвітницьких, мас-медійних

практик дозволить виробити навички й алгоритми критичного мислення у сучасному інформаційному середовищі.

5. Сегментація сучасного культурного простору, його розмаїття, версійність дослідницьких стратегій і практик є важливою та неодмінною запорукою креативної культури наукового мислення. Наукова популяризація таких уявлень є надзвичайно важливою для подолання однобічних, тенденційних чорно-білих образів української минувшини у вигляді абсолютизованої й єдиної «правди», передусім для представлення суспільству сучасного історичного знання, котре за своєю природою є версійним, взаємодоповнюючим, полідисциплінарним і сцієнтистським, себто спертим на верифіковані факти, репрезентативні й достовірні джерела.

6. Висвітлення травматичних наслідків, впливів екстремального хронотопа ХХ ст. на формування культурного простору української історіографії у форматі наукової популяризації дозволить проілюструвати універсальні людські цінності для становлення й утвердження зрілого громадянського суспільства в Україні за складних умов змагання різновекторних геополітичних, геокультурних і геоекономічних інтересів.

7. Репрезентація трансформацій культурного простору у ХХ ст. дозволяє не тільки показати складну та полівимірну природу історичного знання, передусім у царині конструювання і студіювання минувшини України, а й продемонструвати наше місце на культурній, інтелектуальній і державно-політичній мапі світу. З огляду на це доцільним є включення до освітніх, мас-медійних і інших відкритих ресурсів науково-популярних та інформаційних матеріалів про історію української історіографії, відмінні горизонти концептуальних пропозицій щодо осягнення історії України за імперських, радянських і сучасних часів.

Аналітична записка

Удод Олександр Андрійович
Ясь Олексій Васильович

Просторово-регіональна сегментація української історіографії: радянська спадщина, сучасний стан і перспективи

Комп'ютерна верстка Зубець Л.А.

Підписано до друку 24.12.2020 р. Формат 70x108/16.
Ум. друк. арк. 3,9. Обл.-вид. арк. 2,78.
Наклад 300 прим. Зам. 7. 2021 р.

Поліграфічна д-ця Ін-ту історії України НАН України
01001, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4

Свідоцтво
про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5070 від 23.03.2016 р.

Удод О., Ясь О.

Просторово-регіональна сегментація української історіографії: радянська спадщина, сучасний стан і перспективи: Аналітична записка / За ред. В. Смолія. Київ: НАН України. Ін-т історії України, 2020. 48 с.

Висвітлюється просторово-регіональна сегментація культурних теренів української історіографії протягом XX – початку XXI ст. Розглядається формування інституціональної мережі й осередків української історичної науки зокрема та соціогуманітаристики загалом протягом 1920-х рр., їх руйнація та згортання впродовж 1930-х рр., трансформації у воєнний і післявоєнний періоди, за доби хрущовської лібералізації, стагнації за часів маланчуківщини або т.зв. «застою», розвалу республіканського культурного простору у процесі горбачовської «перебудови». Аналізуються новітні інституціональні метаморфози та провідні пізнавальні тенденції української історіографії пострадянської доби, спричинені як подоланням радянської спадщини, так і пошуком відповідей і стратегій на злободенні виклики, проблеми, запити та суперечності сучасного науково-пізнавального процесу.

На основі матеріалів, узагальнень і висновків монографічної студії «Культурний простір української історіографії у світлі радянізації та соціокультурних трансформацій XX – початку XXI ст.» (К., 2020) сформульовано низку практичних рекомендацій, які можуть бути використані у царині політики знання, а також у сфері освітніх, просвітницьких, науково-популярних, медійних, комунікативних та інших практик.

УДК 930:[94-044.922/.923:(47+57)+(477)-027.541]"20"